

„Minden
idegen földön
egy kicsit
önmagunkat is
fordítják.”

NAGYVÁRAD

Nyugat

IRODALMI FOLYÓIRAT

Ady-Endre

És mégis:
élni, élni, élni kell...

ÉRMINDSZENT

NAGYVÁRAD

ERDÉLY

ROMÁNIA

Viața literară

REVISTĂ DE CULTURĂ

Despre Ady

Un poet maghiar
cu suflet european.
Ady vorbește și
în limba noastră.

„Unele poezii
nu cunosc granițe.”

Ady román tükörben

Egy magyar költő fogadtatásának
története Romániában

HÁTTÉRGYÁR

A borító AI felhasználásával készült.

ADY ROMÁN TÜKÖRBEN

Egy magyar költő fogadtatásának története Romániában

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A borító mesterséges intelligencia felhasználásával készült.

Tartalom

Előszó - Hány Ady létezett Romániában?	3
1. fejezet - Ady román világa	10
2. fejezet - Octavian Goga felfedezi Adyt	18
3. fejezet - Két költő, két nemzet, két politikai út	25
4. fejezet - Ady Trianon után	33
5. fejezet - Az első román Ady-könyv	37
6. fejezet - Egy magyar költő a román sajtóban	44
7. fejezet - Ady kultusza Romániában	50
8. fejezet - 1945: új rendszer, új Ady	56
9. fejezet - 1948: megszületik a hivatalos Ady	61
10. fejezet - Jebeleanu Adyja	67
11. fejezet - Az Ady-kép kiszabadul az egyetlen értelmezésből	73
12. fejezet - Paul Drumaru: hogyan lehet Adyt románul mondani?	79
13. fejezet - Fordítható-e Ady?	83
14. fejezet - 1977: százéves a romániai Ady	91
15. fejezet - Ady és Ceaușescu Romániája	99
16. fejezet - Mi maradt Adyból?	105
Utószó - Kié Ady?	113
Függelék - A román Ady történetének kronológiája	122
Fontosabb román Ady-kötetek és fordítói vállalkozások	131
A román Ady legfontosabb fordítói	135
A legfontosabb román verscímek magyar eredetije	138
Források és felhasznált irodalom	140
Elsődleges és kortárs sajtóforrások	140
A könyvben rendszeresen felhasznált későbbi szakirodalom	152
Forráskritikai megjegyzés	153

Előszó

Hány Ady létezett Romániában?

Ady Endre alig három éve jelentette meg az Új versek kötetét, amikor 1909-ben románul is megszólalt. Nem halála után fedezték fel, nem egy későbbi irodalomtörténeti kánon közvetítésével érkezett el a román olvasóhoz, hanem akkor, amikor Magyarországon még javában folyt a vita arról, milyen hely illeti meg az új magyar költészetben. Első román fordítója ráadásul maga is jelentős költő volt: Octavian Goga, aki Ady verseiben az esztétikai újdonság mellett politikai rokonságot is felfedezett. A két első fordítás, A Halál-tó fölött és A Krisztusok mártírja választása már jelezte, hogy a román Ady története kezdettől értelmezés is lesz. A fordító arról döntött, melyik arcát mutatja meg először annak a költőnek, akit saját nyelvének olvasói még alig ismerhettek.

Különleges helyzet alakult ki. Ady költészete román nyelven csaknem együtt haladt magyarországi pályájával, majd halála után a fordítások és értelmezések sora évtizedeken keresztül folytatódott. A két világháború között román költők, műfordítók és kritikusok vették kézbe verseit, 1930-ban önálló román

Ady-kötet született, 1948-ban újabb kötetek és antológiák jelentek meg, az ötvenes években Eugen Jebeleanu, a hetvenes években Paul Drumaru vállalkozott nagyobb szabású újrafordítására. Az 1972-ben megjelent Drumaru-kötet már 237 verset tartalmazott, és a korabeli román kritika az addigi legteljesebb román Ady-változatként értékelte.

E számsor önmagában még keveset mond arról, mi történt Adyval románul. Egy költő külföldi fogadtatásának történetét könnyű fordításjegyzékké változtatni: ki, mikor, melyik verset ültette át, melyik folyóirat közölte, milyen antológiába került be. Ady esete ennél érdekesebb, mert a fordítások mögött újra és újra felismerhető egy-egy korszak politikai és esztétikai önképe. Az 1909-ben Gogát érdeklő Ady nem teljesen azonos az 1930-as román kritika Adyjával, az 1948-ban ünnepelt költővel vagy azzal az alkotóval, akit 1977-ben, születésének századik évfordulóján román és magyar lapok tucatjai próbáltak elhelyezni a két kultúra történetében.

A különbségeket részben maguk a fordítások hozták létre. Goga román szövegei a későbbi elemzők szerint tisztábbak, hagyományosabbak és dallamosabbak lettek Ady eredeti verseinél; a költő zaklatott

mondatszerkesztéséből, ismétléseiből és olykor szándékosan kemény képeiből valamennyi elveszett. Eugen Jebeleanu évtizedekkel később már más Adyt alkotott románul: drámaibbat, indulatosabbat, közelebb állót az eredeti látomásos és politikai versek feszültségéhez. Paul Drumaru viszont nagyobb pontosságra törekedett, és ezzel új dilemmát teremtett. Az egyik 1977-es értékelés éppen azt vetette fel, hogy a rendkívül hű, árnyalt román változatokban időnként nehezebben érvényesül Ady nagy gesztusú, pogány és szertelen költői hangja.

A kérdés tehát soha nem az volt, hogy lehetséges-e Adyt románra fordítani. Több nemzedék megmutatta, hogy lehetséges. A nehezebb kérdés az, mit lehet és mit érdemes megőrizni belőle, amikor egy másik nyelv ritmusa, szókincse és irodalmi hagyománya fogadja be. Ha a fordító a jelentést követi szorosan, veszíthet a zenei és indulati erőből; ha költőként újraalkotja a verset, eltávolodhat az eredetitől. Ady román története ezért egyúttal a műfordítás története is, amelyben az egymást követő fordítók nem ugyanazt a feladatot oldották meg újra, hanem más és más választ adtak ugyanarra a költői kihívásra.

Octav Șuluțiu 1948 júniusában, Eugen Jebeleanu huszonkét Ady-fordításának megjelenésekor szokatlanul pontosan fogalmazta meg ezt a problémát. Úgy látta, Jebeleanu nem reprodukálta a magyar költőt, hanem saját költői alkatán át értelmezte, és a részletek teljes pontossága helyett a mű eszméjét, légkörét és hangszínét igyekezett visszaadni. Șuluțiu ezt nem tekintette hibának; éppen ettől érezte elevennek a román verseket. A recenzió ugyanakkor már 1948-ban felvetette a fogadtatástörténet másik nagy kérdését is: a válogatás és az előszó túlságosan is a társadalmi és forradalmi költőt helyezheti előtérbe, holott Ady lírai személyisége jóval összetettebb volt.

Ez a megjegyzés különös jelentőséget kapott a következő évtizedek fényében. Az új romániai kultúrpolitika számára könnyen használható Ady alakja rajzolódott ki: Dózsa örököse, a feudális Magyarország ellensége, az elnyomottak szószólója, a háború és a nacionalizmus bírálója, a jövő forradalmi átalakulás előhírnöke. Jebeleanu huszonkét verséből Șuluțiu számítása szerint mindössze hét tartozott a szorosabban személyes lírához; a többi a társadalmi lázadás, a szolidaritás, a történelmi igazságtalanság és a jövő képzete körül rendeződött. A recenzens mindezt

értéknek tartotta, mégis jelezte, hogy a hangsúlyok eltolódása könnyen egyoldalú Ady-képet teremthet.

A politikai kisajátítás kifejezés azonban csak óvatosan használható. Ady társadalmi radikalizmusa, a magyar politikai és birtokosi elittel szembeni indulata, Dózsa-kultusza, háborúellenessége és nemzetiségi érzékenysége nem utólagos konstrukció volt. A kommunista korszak válogatói létező Ady-szövegeket emeltek ki és valódi motívumokat erősítettek fel. Az arányok változtak meg: bizonyos művek és motívumok a középpontba kerültek, mások háttérbe szorultak. Éppen ezért érdemes a korszak antológiáit és kritikáit nem hamisításként, hanem kánonalkotásként olvasni.

A román fogadtatás történetét ráadásul nem lehet kizárólag az 1945 utáni politikai környezet felől megérteni. Sokkal korábban kialakultak azok a kapcsolódási pontok, amelyekre az új kultúrpolitika később építhetett. Octavian Goga már 1909-ben politikai tartalmat érzett az Új versek költői újításai mögött. A két világháború közötti fordítók elsősorban a társadalmi és történelmi szimbólumok verseihez nyúltak, de mellettük megjelentek a párizsi, szerelmi és szimbolista költemények is. Az 1977-es román fordítástörténeti összegzés Emil Giurgiuca, Teodor Murășanu, George A.

Petre, Avram P. Todor és Costa Cărei nevét egyaránt felsorolta, és hangsúlyozta, hogy az interbellum idején folyamatosan szélesedett a románul hozzáférhető Ady-líra.

A könyv ezért két, egymást átszelő történetet követ. Az egyik annak története, hogyan jutottak át Ady versei a magyarból a román nyelvbe. A másik annak története, hogyan változott közben a költőről alkotott kép. A kettő nem választható szét, hiszen minden válogatás értelmezés, minden fordítás hangsúlyokat helyez át, minden jubileum meghatározza, mit tart időszerűnek a múltból.

Földrajzi értelemben is pontosításra szorul a „romániai fogadtatás” fogalma. A történet 1909-ben kezdődik, amikor Ady szülőföldje, Nagyvárad és Erdély még az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott, miközben román nyelvű irodalmi és sajtónyilvánosság működött ugyanebben a térségben. 1918 után a politikai határ változott meg, nem pedig egyik napról a másikra az irodalmi kapcsolatok egész rendszere. Ezért a könyv a román nyelvű recepció és a későbbi romániai recepció történetét együtt követi, miközben az eltérő történeti helyzeteket nem mossa össze.

Egy további körülmény is megkülönbözteti Adyt számos más magyar klasszikustól. A román olvasó nem egy távoli Magyarországról érkező költőt kapott. Ady szülőföldje 1920 után Romániához került, Nagyvárad pedig, amely újságírói és költői fejlődésében meghatározó szerepet játszott, szintén romániai várossá vált. Az Ady-emlékezet helyszínei így közös földrajzi térbe kerültek a román és a magyar kultúrával. A költő fordítása, értelmezése és emlékezetének ápolása ettől kezdve nem csupán két ország irodalma közötti kapcsolatként jelent meg, hanem egy országon belüli kulturális kérdéssé is vált.

Ez magyarázza, hogy Ady neve köré az évtizedek során többféle közösség építhetett saját emlékezetet. A romániai magyar irodalom saját klasszikusaként tekintett rá, a román fordítók a magyar modernség egyik kiemelkedő alakját közvetítették, a kultúrpolitika időnként a román-magyar együttélés jelképét kereste benne. Nagyvárad, Érmindszent és más Ady-helyek pedig olyan emlékezeti pontokká váltak, amelyek jelentése a politikai korszakokkal együtt változott.

A legérdekesebb kérdés végül mégsem az, hogy melyik korszak értette „helyesen” Adyt. Ilyen mérce aligha létezik, hiszen még ugyanazon nyelven és

ugyanazon időszakban is többféle olvasat él egymás mellett. A román fogadtatás történetéből inkább az derül ki, mely tulajdonságai bizonyultak újra és újra átvihetőnek: a társadalmi lázadás, a modernség, a személyes végzetérzés, a nemzeti önkritika, a szerelem, a halál, a vallási nyugtalanság és az a sajátos prófétai beszédmód, amelyet fordítói eltérő sikerrel próbáltak románul megszólaltatni.

A száz év alatt létrejött román Ady-képek közül egyik sem helyettesíti az eredetit, és egyik sem tekinthető véglegesnek. Együtt azonban olyan recepciótörténetet alkotnak, amelyben jól láthatóvá válik, miként dolgozza át egy másik kultúra a hozzá érkező művet. A következő fejezetek ennek a folyamatnak az elejétől haladnak végig: attól a világtól, amelyben Ady maga találkozott a román társadalommal, egészen addig, amikor már román fordítók és kritikusok nemzedékei vitatkoztak arról, milyen hangon kell megszólalnia románul.

1. fejezet - Ady román világa

A román Ady története nem 1909-ben, az első fordítással kezdődött. Mielőtt egyetlen verse románul megjelent volna, a román világ már jelen volt élményeiben, újságírói érdeklődésében és abban a

társadalmi térben, amelyből elindult. A későbbi román recepció éppen ezért találhatott olyan mondatokat Ady publicisztikájában, amelyekből saját értelmezését felépíthette. Nem kellett utólag kapcsolatot teremteni a költő és a románság között; a kapcsolat korábban is létezett, bár tartalmát az egymást követő korszakok különbözőképpen magyarázták.

A szülőföld ebből a szempontból meghatározó volt. Érmindszent és a környező partiumi vidék magyar és román lakossága egymás közvetlen közelében élt, s ezt a világot Ady nem néprajzi érdekességként ismerte. A román paraszt, a falu társadalmi rétegződése, a földbirtok kérdése, a kivándorlás és a nemzetiségi feszültségek a mindennapi környezet részei voltak. Amikor később újságíróként ezekről írt, nem egy távoli nép társadalmi problémáit szemlélte, hanem annak a térségnek a viszonyait, amelyből maga is érkezett.

A hetvenes évek romániai Ady-kutatása külön figyelmet szentelt ennek a háttérnek. Gavril Scridon 1977-ben a Tribuna centenáriumi Ady-oldalán két 1907-es publicisztikai írást emelt ki, amelyekben Ady román parasztokról beszélt. Scridon értelmezése szerint a költő a magyar és román parasztság nyomorát ugyanannak a társadalmi rendszernek a

következményeként látta, miközben a román parasztság történelmi lázadó hagyományára is felfigyelt. A tanulmány persze hetven évvel az eredeti cikkek után, egy más politikai rendszerben született; ezért az értelmezését és Ady eredeti állításait érdemes egymástól megkülönböztetni.

Az egyik 1907-es cikk a máramarosi parasztmozgalmakhoz kapcsolódott. Ady figyelmét a föld körüli konfliktus és a parasztok ellenállása ragadta meg, amelyet a magyarországi társadalom általános állapotával hozott összefüggésbe. A romániai elemző később azt emelte ki, hogy Ady a máramarosi román paraszt lázadásában Horea és Cloșca emlékének továbbélését vélte felismerni. Ugyanebben az értelmezési keretben Dózsa György is megjelent: a paraszti lázadás történelmi hagyománya Adynál nemzetiségi határokon átívelő társadalmi tapasztalattá válhatott.

A későbbi román fogadtatás számára ez rendkívül használható Ady volt. Olyan magyar szerzőt lehetett bemutatni, aki nem a korabeli magyar állam hivatalos nemzetiségi szemléletéből indult ki, és aki a román parasztság nyomorát nem nemzeti alsóbbrendűséggel vagy kulturális elmaradottsággal magyarázta. Ady

társadalmi indulatának célpontja az a birtokosi és politikai szerkezet volt, amely szerinte a magyar parasztot éppúgy kiszolgáltatottá tette, mint a román.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy Ady már a század első évtizedében valamiféle későbbi román-magyar megbékélési program kész képviselője lett volna. Publicisztikája indulatos, alkalmi és gyakran provokatív volt, politikai ítéletei pedig saját korszakának konfliktusaiban születtek. A román fogadtatás későbbi szövegeiben viszont hajlamosak voltak egymás mellé helyezni azokat a mondatokat, amelyekből következetes románbarát portré rajzolható ki. A történeti elemzésnek ezen a ponton két állítást kell egyszerre fenntartania: Ady valóban szokatlan érzékenységgel figyelt a román parasztság helyzetére, de a későbbi róla alkotott kép ezt az érzékenységet saját céljai szerint rendezte egységes történetté.

A másik, ugyancsak 1907-es írás a szülőföld környékének falvaiba vezetett vissza. A hetvenes évekbeli román összefoglalás Cig, Gégé és Érgirolt – a román szövegben Cig, Ghegea és Ghirolț – parasztjairól folytatott beszélgetéseket idézi fel. A földbirtokosok nézőpontjából „elromlott” a falusi munkaerő: a parasztok már nem fogadták el ugyanazokat a munkafeltételeket, a

napszámosokat nehezebb volt munkára bírni, és a magyarázatok között Amerika és a szocialista agitáció egyaránt szerepelt. Ady értelmezésében ez nem erkölcsi romlás, hanem társadalmi változás volt.

Amerika különösen fontos szó ebben a történetben. A századelő szegény paraszti társadalma számára a kivándorlás egyszerre jelentett menekülést, bizonytalanságot és olyan lehetőséget, amely megbontotta a helyi függőségi viszonyokat. A gazda vagy földbirtokos számára a munkás távozása veszteség volt; a paraszt számára annak bizonyítéka, hogy sorsa nem feltétlenül kötődik örökre ugyanahhoz a faluhoz és ugyanahhoz az úrhoz. Ady publicisztikájában a kivándorlás ezért nem kizárólag népesedési kérdésként jelent meg, hanem a magyar társadalom válságának tüneteként.

Ebben a válságban a magyar és a román paraszt helyzete közelebb került egymáshoz. A nemzetiségi különbség természetesen nem tűnt el, és a korszak Magyarországon súlyos politikai konfliktusok kapcsolódtak hozzá, de Ady társadalmi nézőpontja időnként keresztbe metszette a nemzeti felosztást. A földhiány, a napszám, az elvándorlás, a kiszolgáltatottság és az úri társadalommal szembeni indulat közös

tapasztalatokat hozott létre.

Éppen ez az a pont, ahol a későbbi román Ady-kép egyik legfontosabb eleme gyökeret ereszthetett. A román kritikus számára vonzó lehetett az a magyar költő, aki saját nemzetének uralkodó osztályait támadta, Magyarország állapotáról sötét képet festett, és közben a román parasztban nem ellenséget látott. Octavian Goga néhány évvel későbbi érdeklődését sem lehet teljesen elszakítani ettől a közös társadalmi nyelvtől. Goga maga is olyan költészettel vált ismertté, amelyben a falu, a szegénység, a nemzeti sérelem és a társadalmi kiszolgáltatottság fontos szerepet kapott. Amikor Ady verseivel találkozott, nem kizárólag formai újítót fedezett fel bennük.

A romániai recepció 1977-es összefoglalása Goga későbbi emlékezését idézte: az Új versek azért hatott rá különösen erősen, mert az esztétikai élmény mögött politikai hitvallást érzett. Ez a megfogalmazás sok évtizeddel a találkozás után maradt fenn, ezért nem kezelhető az 1906–1909 közötti pillanat közvetlen jegyzőkönyveként. Arra azonban jól mutat rá, mit tartott Goga később fontosnak saját Ady-élményéből: a költői modernséget és a politikai tiltakozást egymással összefüggőnek látta.

Ady román vonatkozású publicisztikája később különösen alkalmas lett arra, hogy bizonyítsák: ez a kapcsolat nem egyoldalú. Nemcsak román költők olvasták Adyt, hanem Ady is figyelte a román társadalmat. A romániai magyar és román irodalomtörténet számára ez az állítás az együttélés kulturális hagyományának fontos elemévé vált, főleg azokban a korszakokban, amikor a politikai vezetés kifejezetten ösztönözte a történelmi román-magyar kapcsolatok bemutatását.

Az ilyen későbbi értelmezésekkel azonban különösen óvatosan kell bánni. Amikor egy 1977-es lap Ady századik születési évfordulóján azt hangsúlyozta, hogy a költő együtt érzett a román parasztsággal, a szöveg egyszerre beszélt 1907-ről és 1977-ről. A Ceaușescu-korszak hivatalos nyelve szívesen kereste a „haladó hagyományok” példáit, az osztályszolidaritás történeti előképeit és a román-magyar kulturális kapcsolatok olyan figuráit, akik beilleszthetők voltak ebbe az elbeszélésbe. Ettől az idézett Ady-cikkek nem válnak érdektelenné vagy hiteltelenné, de a közvetítő szöveg célját is figyelembe kell venni.

Ugyanez a kettősség később végigkíséri majd Ady romániai utóéletét. A politikai rendszer rendre

kiválasztja belőle azt, amit használni tud, miközben írók, műfordítók és kritikusok időről időre kitágítják a képet. Már 1948-ban látható lesz ez a vita. Şuluţiu egyfelől örömmel fogadja Jebeleanu társadalmi Adyját, másfelől attól tart, hogy az olvasó ebből arra következtethet: Ady elsősorban forradalmi és politikai költő volt.

A századelőn mindez még nem létezett. Ady számára a román kérdés nem egy későbbi állam nemzetiségi politikájának fogalma volt, hanem közvetlen tapasztalat, újsághír, politikai vita és szülőföldi valóság. Amikor román parasztokról írt, saját Magyarországaról is írt. Amikor a máramarosi elégedetlenséget méltatta, nem egy másik ország társadalmi mozgalmát szemlélte, hanem ugyanannak az államnak egyik válságtünetét, amelynek politikai és társadalmi berendezkedését újra meg újra támadta.

Ez a körülmény magyarázza azt is, hogy a későbbi román olvasók könnyebben tudták saját történetük közelébe vonni Adyt. A költő nem csupán kívülről beszélt róluk, és a róluk alkotott képe sem illeszkedett maradéktalanul a korszak nacionalista sztereotípiáihoz. Az a társadalmi rokonság, amelyet a magyar és román paraszt sorsában felismert, olyan értelmezési lehetőséget teremtett, amelyet később Goga, Jebeleanu, Drumaru és

számos kritikus más-más irányból folytathatott.

A történet következő lépéséhez már egy fordítóra volt szükség. 1909-ben Octavian Goga úgy döntött, hogy két Ady-verset átvisz a román nyelvbe. Ezzel kezdődött el az a több mint hat évtizedes folyamat, amelynek végére a román olvasó már százával olvashatta Ady verseit, és a fordítók közötti különbségekről önálló kritikai vita folyt. Az első két vers mögött azonban már ott állt az a közös társadalmi és történelmi tér, amely nélkül Goga választása jóval véletlenszerűbbnek tűnne.

2. fejezet - Octavian Goga felfedezi Adyt

Amikor Octavian Goga 1909-ben két Ady-vers román fordítását közölte a *Luceafărul*-ban, egyikük sem szorult arra, hogy a másik neve igazolja költői rangját. Goga néhány évvel korábban, 1905-ben megjelent *Poezii* című kötetével már komoly helyet szerzett magának a román irodalomban, Ady pedig az Új versek és a Vér és arany után a magyar modernség egyik legvitatottabb alakja volt. A fordítás ezért nem egy idősebb, tekintélyes alkotó gesztusa volt egy ismeretlen pályakezdő felé. Két nagyjából egykorú, eltérő nyelvi és nemzeti közegből érkező költő találkozott egymással olyan történelmi pillanatban, amikor az irodalmi és a politikai

konfliktusokat nehéz lett volna szétválasztani.

Goga későbbi visszaemlékezése szerint előbb a nagyváradi és budapesti lapokban figyelt fel Ady verseire, személyesen még nem ismerte. A hang merészsége ragadta meg, valamint az, ahogyan az új költő ellen a magyar konzervatív közvélemény egy része fellépett. Az Új versek élménye számára nem maradt a formák és hangulatok körében. Évtizedekkel később úgy emlékezett, hogy a kötetben politikai hitvallást is érzett, vagyis az esztétikai lázadást és a fennálló viszonyokkal való szembefordulást egymás részeinek látta.

Ez a későbbi vallomás azért fontos, mert pontosan illeszkedik az első fordítások kiválasztásához. Goga nem szerelmi verssel, párizsi látomással vagy az Ady-mitológiát később meghatározó valamelyik önarcképpel mutatta be a magyar költőt románul. A Halál-tó fölött és A Krisztusok mártírja került eléje. A két versből olyan Ady rajzolódott ki, aki saját országának megrekedtségéről, fullasztó állapotáról és a maga kívülállásáról beszél. Az 1977-es román recepciótörténeti összefoglalás egyenesen úgy értelmezte Goga választását, hogy a fordító e két szöveggel Magyarország akkori állapotáról is politikai diagnózist akart közvetíteni a román olvasónak.

A választás logikája már azért is figyelemre méltó, mert egy idegen költő első bemutatásánál a fordító rendszerint maga alakítja ki azt a keretet, amelyben az új szerzőt az olvasó elhelyezi. Goga román Adyja így kezdettől a tiltakozás költője lett. Ezt a képet később más fordítók és különösen az 1945 utáni kultúrpolitika tovább erősítették, de a hangsúly maga jóval korábbi volt. Nem a kommunista korszak találta ki, hogy Adyt a társadalmi és politikai szembenállás felől is lehet olvasni. Az 1909-es első fordítások már ebbe az irányba nyitották ki a román recepciót.

A korai választás ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Goga valamiféle előre megalkotott román Ady-kánonnal rendelkezett volna. Két versből még nem áll össze egy életmű képe. A jelentőségük inkább abban rejlik, hogy milyen minőséget ismert fel bennük a fordító. Goga saját költészetében is erősen jelen volt a társadalmi sérelem, a falu világa, az elnyomottság érzése, valamint az a felfogás, amely a költőt egy közösség fájdalmának és indulatainak megszólaltatójaként látja. Ady más nyelven, más formai eszközökkel, más történelmi tapasztalatból indult, mégis lehetett közös felület kettejük között. Goga ezért nem egzotikus magyar modernistaként fordult felé, hanem olyan alkotóként, akinek indulatait részben saját

költői kérdései felől is meg tudta érteni.

Az első két fordítást közlő 1909-es lapszám nem szerepelt az általunk használt forrásanyagban, ezért a közlés történetét későbbi, egymást megerősítő források alapján rekonstruáltuk. Ez korlátozza a filológiai pontosságot, de a fogadtatás lényeges elemeit nem teszi bizonytalanná. Az 1977-es Tribuna összegzése a Luceafărul 1909. évi 5. számát jelöli meg, megnevezi mindkét verset, és részleteket is közöl Goga román változatából. Ugyanez a tanulmány a későbbi Goga-fordításokat és a fordító saját Ady-értékelését is összekapcsolja az 1909-es kezdettel.

Az egyik legérdekesebb kérdés az, mit tett Goga Ady nyelvével. A későbbi román kritika nem tekintette fordításait sikertelennek, de egyértelműen különbséget tett az eredeti és a román változat között. Ion Oarcăsu 1977-ben azt írta, hogy Goga fordításait világosság és erős képiség jellemzi, miközben kevésbé őrzi meg Ady sajátos stíluseszközeit. Ilyennek tekintette a kulcsszavak ismétlését, a kemény, erőszakos jelzőket, valamint azt a sűrítést, amely egy-egy Ady-sort szándékosan nehezebben megfejtethetővé tesz. Goga ezzel szemben összefog, tömörít, és olyan román verset hoz létre, amely egyszerűbb és zeneibb az eredetinel.

A megállapítás a fordítói módszer egészét érinti. A fordító itt már az első pillanatban döntést hozott arról, milyen Adyt képes befogadni a román költői nyelv. Ady magyar verseinek egyik sajátossága éppen az, hogy a mondat és a kép nem mindig adja meg könnyen magát. A szóismétlés lehet megszállottság, a szokatlan jelzők összetorlódása fenyegető vagy groteszk, a grammatikai törés pedig nem feltétlenül hiányosság, hanem a költői feszültség eszköze. Ha mindezt a fordító kisimítja, olvashatóbb verset kap, de az eredeti egyik karakteres rétegét el is távolítja.

Goga esetében ezt aligha lehet egyszerű pontatlanságnak tekinteni. Saját költői nyelve és a korabeli román verselési normák felől olyan szöveget alkotott, amelynek románul önálló költői érvénye lehetett. Oarcăsu éppen ezért „újrateremtéseknek” tekintette a fordításokat, csak azt jegyezte meg, hogy ezek lineárisabbak az eredeti hirtelen töréseinél és drámaiságánál. Az 1909-es román olvasó tehát nem a magyar Ady pontos mását kapta, hanem Goga szűrőjén át egy első Ady-változatot.

Ez a fordítói módszer jól megfigyelhető A Krisztusok mártírja román változatának fennmaradt részletében. Goga szövegében a beszélő egy vidéki Apolló, ifjúkori

betyár, akit szerelem és dal hajtott, majd akit az evangélisták, az emberek és a farizeusok öltek meg. A képsor lendületes és érthető, a román vers szabályosan halad előre. A későbbi kritikus szerint azonban éppen ebből az egyenesebb haladásból hiányzik valami az eredeti zaklatottságából. A fordítás érzékelteti Ady önmitologizáló gesztusát, de kevésbé engedi érvényesülni a magyar vers nyelvének szögletességét és váratlan fordulatait.

Az első román Ady tehát bizonyos értelemben már Goga költészete is volt. Ez nem rendkívüli jelenség a műfordítás történetében. Különösen akkor történik így, amikor erős saját hangú költő fordít egy másik erős költőt. A fordítás ilyenkor ritkán semleges közvetítés. A befogadó nyelv költője megkeresi azt a hangot, amelyen az idegen mű saját irodalmában hitelesen megszólalhat. Később Şuluţiu hasonló jelenséget figyel majd meg Jebeleanu esetében: a fordító nem reprodukálja Adyt, hanem saját költői képletén vezeti át. 1948-ban ezt már kifejezetten a jó műfordítás egyik lehetséges útjaként értelmezték.

Goga 1909-es gesztusa azért különösen jelentős, mert a későbbi román Ady-recepcióban sorra visszatértek hozzá. Hetven évvel később is úgy beszéltek róla mint

rendkívüli kezdeti pillanatról: Ady versei alig néhány évvel magyar megjelenésük után már románul olvashatók voltak. Az 1977-es összegzés Petőfit és Madáchot állította ellenpéldának, akiknek román fordításai jóval nagyobb időbeli távolságból születtek. Ady ebben az értelemben „kiváltságos” helyzetbe került: nem klasszikusként importálták, hanem élő kortársként lépett be a román irodalmi közegbe.

A közvetítés gyorsasága önmagában is árulkodó. Ha egy irodalom csak évtizedek múltán fedez fel egy külföldi szerzőt, a fogadtatás óhatatlanul együtt jár azzal a tudással, hogy az illető már klasszikus. A fordító és a kritikus ilyenkor kész tekintéllyel dolgozik. Goga viszont kockázatot vállalt. Ady magyarországi helye még nem szilárdult meg teljesen, ellenfelei hangosak voltak, és az új költészet körüli vita éppen zajlott. Goga nem a már kanonizált Adyt választotta, hanem azt a költőt, akiről a kánon még vitázott.

A döntésben politikai motívum is lehetett, és a későbbi források ezt hangsúlyosan kiemelték. A történelmi Magyarország román értelmisége számára különös jelentősége lehetett annak, ha egy magyar szerző saját országa politikai és társadalmi berendezkedését bírálta. Ady verseiből olyan mondatok és képek emelhetők ki,

amelyek nem a nemzeti önünneplés nyelvén szóltak Magyarországról, hanem elmaradottságról, társadalmi bénultságról és történelmi válságról. Goga számára ez egyszerre lehetett irodalmi és közéleti felismerés. A politikai rokonság határai azonban már ekkor kirajzolódtak; ezt a két költő későbbi útja még világosabbá tette.

3. fejezet - Két költő, két nemzet, két politikai út

Ady és Goga kapcsolatának történetében csábító volna utólagos szimmetriát keresni. Egy magyar és egy román költő, két szomszédos nép, közös szülőföldi tapasztalatok, társadalmi érzékenység, kölcsönös figyelem: könnyen összeállítható belőlük egy példázat a kultúra határokat feloldó erejéről. A valóság ennél kevésbé szabályos. Kettejük története éppen azért érdekes, mert az irodalmi rokonság nem tüntette el a politikai különbségeket, a politikai különbségek pedig nem semmisítették meg teljesen a korábbi irodalmi elismerést.

Goga első Ady-élménye idején még mindketten a történelmi Magyarország politikai terében éltek. A román költő számára a nemzetiségi kérdés közvetlen tapasztalat volt, Ady számára pedig Magyarország

társadalmi és politikai átalakulása jelentette az egyik legfontosabb közéleti témát. A két nézőpont nem esett egybe, de találkozhatott abban a bírálatban, amelyet a fennálló rendszerrel szemben megfogalmaztak. Goga ezért hallhatta ki Ady költészetéből azt a politikai hitvallást, amelyről később visszaemlékezett.

A közelségnek azonban már ekkor is volt határa. Ady a magyar politikai osztályt és a magyar társadalom történelmi beidegződéseit támadta, de nem mondott le a magyar nemzetről. Nemzetkritikája sokszor éppen azért volt szélsőséges, mert a magyar jövő lehetőségét féltette. Goga számára ugyanez a Magyarország más perspektívából jelent meg: a román nemzeti közösség politikai és kulturális követeléseinek terepeként. Ugyanazt a rendszert bírálták, de nem szükségképpen ugyanazt várták a felbomlásától vagy átalakulásától.

A kétféle nézőpont közti távolságot a következő évtized történelmi eseményei növelték meg. Az első világháború, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása, Erdély és a Partium állami hovatartozásának megváltozása olyan helyzetet teremtett, amelyet Ady már csak életének utolsó hónapjaiban érzékelhetett. Goga viszont az új román politikai rendszer aktív szereplőjévé vált. Ettől kezdve Ady korábbi Magyarország-kritikája

román környezetben új módon volt olvasható: egy letűnt állam belső bírálataként, amelynek egyes területei immár Romániához tartoztak.

Ebben a helyzetben különös jelentősége van annak, hogy Goga nem fordult el Adytól. A húszas évek elején ismét verseket fordított tőle. Az 1977-es román áttekintés négy, 1922 és 1924 között készült fordítást sorol fel, köztük A magyar Ugaron román változatát. Ez önmagában cáfolja azt az egyszerű képet, amely szerint a politikai határváltozás megszüntette volna a korábbi irodalmi kapcsolatot. Goga továbbra is jelentős költőnek tartotta Adyt, és a román olvasó elé vitte műveit.

A folytatás azonban már más történelmi fényt vetett ezekre a versekre. A magyar Ugaron 1906-ban a magyar társadalom belső önkritikájának egyik jelképe volt. Románul, Trianon után a címben szereplő „magyar” jelző más politikai térben hangzott fel. A verset olvasó román közönség számára az Ugar könnyen egy már lezárt történelmi rendszer allegóriájává válhatott, még akkor is, ha Ady eredeti versének jelentése ennél jóval tágabb és összetettebb volt.

Itt kezd igazán láthatóvá válni az a folyamat, amely az egész román Ady-recepciót végigkíséri. Ugyanaz a

szöveg más nyelven és más politikai környezetben új hangsúlyokat kap anélkül, hogy egyetlen sorát tudatosan át kellene írni. A fordítás nemcsak nyelvek között mozog, hanem történelmi helyzetek között is. Goga Ogorul unguresc című változata ezért már nem pontosan ugyanabban a világban olvasható, amelyben Ady megírta A magyar Ugaront.

A költői nagyság elismerése ezzel együtt tovább élt Goga szövegeiben. A későbbi idézetek szerint Adyt a kortárs magyar irodalom egyik legnagyobb dicsőségének tekintette, prófétai hangját és merészségét hangsúlyozta. Ez azért is lényeges, mert a román Ady-kultusz későbbi korszakai szívesen hivatkoztak rá. Ha maga Goga, aki a román irodalom és politika kiemelkedő alakja lett, már Ady életében felismerte jelentőségét, akkor a későbbi román befogadás saját előtörténetet és tekintélyes alapító alakot kapott.

Ebből a szempontból Goga neve idővel több lett egy bibliográfiai adathoz. A recepció történetében bizonyítékká vált arra, hogy Ady román megbecsülése nem 1945 után keletkezett politikai konstrukció. Amikor az ötvenes vagy hetvenes években a román-magyar kulturális kapcsolatok hagyományát keresték, Goga 1909-es fordításai kézenfekvő kezdőpontot kínáltak. Ez a

későbbi használat valóban ideológiai célokat is szolgálhatott, ám maga a történeti tény jóval korábbi volt: egy jelentős román költő a magyar irodalmi viták kellős közepén figyelt fel Adyra.

A következő kérdés már az volt, mi történik Adyval akkor, amikor maga a politikai tér változik meg körülötte. 1919 után a költő többé nem lehetett aktív résztvevője annak a vitának, amely műveit egyre erősebben körülvette. Az ő hangja lezárult, a róla szóló értelmezések viszont megsokszorozódtak. A román irodalom számára pedig egészen új helyzet állt elő: az addig szomszédos vagy kisebbségi nyelvi közegben olvasott magyar költő szülőföldje és emlékezetének fontos helyszínei immár Románián belülre kerültek. Innen kezdve Ady román története már nemcsak fordítástörténet volt, hanem kulturális örökségvita is.

A későbbi Goga politikai pályájának ismeretében különösen könnyű volna az 1909-es találkozásba utólag olyan jelentéseket belevetíteni, amelyek akkor még nem léteztek. Ezt érdemes elkerülni. A fiatal Goga valóban román nemzeti költőként és közéleti emberként figyelt Adyra, de az a politikus, aki a harmincas évek végére a román nacionalizmus egyik meghatározó alakjává vált, még nem volt készen az első fordítások idején. A

folyamat éppen azért érdekes, mert megmutatja, mennyire eltérhet egymástól az irodalmi rokonság és a későbbi politikai állásfoglalás.

Ady 1919-ben meghalt, így nem élhette meg Goga politikai pályájának későbbi szakaszait. A román költő viszont továbbra is őrizte azt az Ady-képet, amelyet még a századelőn alakított ki magának. Az 1922 és 1924 között készült újabb fordításai, valamint az 1927-ben megjelent visszatekintő sorai azt mutatják, hogy az irodalmi értékítélet nem változott meg attól, hogy a közép-európai térkép átrajzolódott. Továbbra is a kortárs magyar irodalom egyik legnagyobb alakjának tartotta Adyt, prófétai hangját és rendkívüli tehetségét emelte ki.

Ez az állandóság később nagyon fontos lett a román Ady-recepció számára. Goga tekintélyével igazolni lehetett, hogy Ady román felfedezése nem valamely későbbi állami kultúrpolitika teremtménye. Az ötvenes és hetvenes évek recepciótörténeti tanulmányai ezért újra meg újra visszatértek 1909-hez. Az első fordító személyében olyan elődöt találtak, akinek jelentőségét a román irodalmi kánonban sem kellett magyarázni, és aki egyúttal kortársként találkozott Ady műveivel.

A kapcsolat ugyanakkor éppen azért nem szelídíthető valamiféle történelmi kézfogássá, mert Goga és Ady nem ugyanazt értette nemzeten, államon és politikai átalakuláson. Ady magyar nemzetkritikája belülről szólt. A „magyar Ugar” vagy a „Halál-tó” képei nem valamely idegen nép ítéletei voltak, hanem egy olyan költő kétségbeesett látomásai, aki saját országának jövőjét látta veszélyben. Amikor Goga ezeket románul megszólaltatta, a szövegek átléptek egy olyan nyelvi határt, ahol ugyanaz a bíráló már más történelmi tapasztalatokkal találkozott.

A fordítás ezért politikai jelentést is termelt, akkor is, ha maga a fordító nem toldott hozzá semmit. A magyar Ugaron román címe, az Ogorul unguresc az 1920-as évek Romániájában más asszociációkat kelthetett, mint a vers magyarországi megjelenésekor. A magyar történelmi rendszerrel szembeni költői lázadás egy olyan ország nyelvén szólalt meg, amelyhez közben Erdély és a Partium nagy része került. Ady szülőföldje, Nagyvárad, a vers számos történelmi és földrajzi utalásának világa immár Románia területén feküdt.

Mindez nem szüntette meg a mű eredeti jelentését, de új rétegeket rakott rá. Egy román olvasó könnyen úgy találkozhatott Adyval, mint aki előre jelezte a történelmi

Magyarország válságát. Ebből később olyan értelmezések is születtek, amelyek Adyt szinte az 1918-as összeomlás prófétájaként ábrázolták. A költő saját gondolkodásában azonban a magyar katasztrófa felismerése nem egy másik nemzeti állam győzelmének előkészítése volt. A kettőt azért fontos szétválasztani, mert a román recepció egyik visszatérő kísértése éppen az lett, hogy Ady nemzetkritikájából román politikai igazolást olvasson ki.

Goga személye e feszültség közepén maradt. Az első Ady-fordító későbbi politikai nézetei egyre távolabb kerültek attól az egyetemességre törekvő társadalmi szolidaritástól, amelyet a román Ady-kultusz később szívesen hangsúlyozott. Mégis ő volt az, aki az életműből elsőként választott román nyelvre verseket, és aki a magyar konzervativizmussal szembeforduló költőben nagy művészt ismert fel. A két tényt nem lehet úgy összeegyeztetni, hogy valamelyiket eltüntetjük. Inkább együtt mutatják meg, mennyire kevésbé egyenes vonalú a közép-európai irodalmi kapcsolatok története.

Ady és Goga találkozása így nem a nemzeti ellentétek meghaladásának kész története, hanem egy rövid időszak dokumentuma, amikor két különböző közösségből érkező alkotó ugyanabban a társadalmi és művészi

nyugtalanságban ismert fel valamit önmagából. A történelem később messzebb vitte őket egymástól, mint amit az 1909-es fordításokból sejteni lehetett volna. A fordítások azonban megmaradtak, és velük együtt megmaradt annak bizonyítéka is, hogy Ady román pályája már életében elkezdődött.

4. fejezet - Ady Trianon után

Ady halála és a Monarchia összeomlása szinte egy időben zárt le egy korszakot. A költő 1919 januárjában halt meg, amikor a régi Magyarország politikai rendszere már szétesett, de az új határok végleges jogi rendezése még hátravolt. A következő években az Ady-életmű földrajza különös módon szétszakadt. Budapest maradt a magyar irodalmi kánon központja, miközben Érmindszent, Nagyvárad és számos olyan hely, amely Ady életéhez és költészetéhez kötődött, Romániához került.

Ezzel a román fogadtatás jellege is megváltozott. 1909-ben Goga egy Magyarországon élő magyar költőt közvetített a román nyelvű olvasóknak. Az 1920-as évektől Ady már egy olyan magyar klasszikus volt, akinek szülőháza, fiataalkori városa és emlékezetének fontos helyszínei a román állam területén feküdtek. A romániai

magyar közösség számára saját kulturális öröksége lett, a román olvasó számára pedig olyan magyar alkotó, akit térben is közelebb lehetett hozni.

Az új helyzet azonban nem hozott azonnal széles körű román Ady-kultuszt. A fordítások száma fokozatosan nőtt, és az interbellum román sajtója eleinte sokkal kevésbé ismerte Adyt, mint amilyen jelentős magyar költővé ekkorra már vált. Az 1930-ban megjelent első önálló román Ady-kötet egyik kritikusa egyenesen azt írta, hogy Adyt Romániában „kevésbé ismerik, hogy ne mondjuk: egyáltalán nem”. Ez a megjegyzés azért különösen tanulságos, mert húsz év már eltelt Goga első fordításai óta. A korai áttörés tehát még nem jelentett automatikus kanonizációt.

A húszas években ugyanakkor egyre több fordító kezdett foglalkozni az életművel. A későbbi összefoglalás Emil Giurgiucă, Teodor Murășanu, George A. Petre, Avram P. Todor és Costa Cărei nevét emeli ki. A választások továbbra is erősen kötődtek Ady nagy társadalmi és történelmi szimbólumaihoz: a Tiszához, a magyar Ugarhoz, Dózsához, a Nagyúrhoz, a pávához és a Dunához. Mellette azonban már megjelent a párizsi, szimbolista és személyes költő is, vagyis a román Ady-kép lassan túllépett azon a politikai kereten, amelyet az első

Goga-fordítások kijelöltek.

Ennek a folyamatnak kitűnő dokumentuma a Familia 1929-es Ady-oldala. George A. Petre hat fordítást közölt benne, és már a válogatás összetétele is árulkodó. Szerepelt a Vér és arany, amely az életmű egyik alapvető jelképét vitte át románra, mellette A csillagok csillaga társadalmi és jövőbe tekintő látomása, de helyet kapott a személyes gyász, a játékos-keleties Márún bölcs, a szociális indulatú Cselédlány a szolgálatban és a Léda-líra is. A román olvasó így már nem egyetlen politikai hangon találkozhatott Adyval, hanem egymástól jelentősen eltérő költői világokkal.

A válogatás különösen azért érdekes, mert közvetlenül megelőzte Petre nagy vállalkozását. Az 1930-ban megjelent Sânge și aur – a cím Ady Vér és arany kötetére utalt – az első önálló román nyelvű Ady-kötet lett. A kiadvány nagyváradi környezetben született, ami szimbolikusan is jelentős: abban a városban kapott először román könyvformát Ady költészete, amely magyar újságíróként és költőként pályájának egyik legfontosabb állomása volt.

A Cuvântul 1930 decemberében közölt kritikája már önmagában bizonyítja, milyen tág politikai jelentést

tulajdonítottak a vállalkozásnak. A cikk „a nagy magyar költő” első román verseskötetként üdvözölte a könyvet, és hangsúlyozta, hogy George A. Petre munkája a román könyvkultúra számára is esemény. A kötetet a nagyváradi, nemzetiségi különbség nélkül szerveződő újságírói kör adta ki, nyolc Ruzicskay-illusztrációval. A recenziens szerint a könyv technikai és művészi kivitele is azt jelezte, hogy Adyt nem alkalmi érdekességként kívánták bemutatni.

A cikk legfigyelemreméltóbb része azonban Ady politikai elhelyezése. A recenziens olyan költőként írta le, aki saját országának sovinizmusával és reakciós erőivel szállt szembe, fellépett a magyarországi nemzetiségek jogaiért, és éppen ezért váltott ki heves ellenállást saját közegében. Ugyanakkor határozottan elutasította azt az értelmezést, hogy Ady valamiféle „magyarelles” költő lett volna. Ellenkezőleg: a kritika szerint azért küzdött olyan hevesen a régi Magyarország hibái ellen, mert erősen kötődött népéhez és országához, és azok megmentését remélte.

Ez a gondolat a román Ady-recepció egyik legtartósabb formulájává vált. Adyt úgy lehetett a román olvasóhoz közel vinni, hogy magyar patriotizmusát nem kellett elhallgatni, mert nemzeti önkritikája és a

kisebbségekkel kapcsolatos álláspontja lehetővé tette a kettő összekapcsolását. A román kritikában így fokozatosan kialakult egy olyan portré, amelyben a költő egyszerre volt mélyen magyar és a magyar nacionalizmus ellenfele. A következő kérdés az volt, miként rendezhető ez az összetett kép egyetlen román nyelvű kötetbe.

5. fejezet - Az első román Ady-könyv

George A. Petre vállalkozását azért érdemes külön is szemügyre venni, mert a *Sânge și aur* megjelenésével megváltozott a román olvasás természete. Egy folyóiratban közölt vers többnyire alkalmi találkozás. A kötet viszont sorrendet, arányokat és értelmezési keretet teremt. Attól a pillanattól kezdve, hogy valaki kiválaszt több tucat verset, címet ad a válogatásnak és egymás mellé rendezi a különböző korszakok szövegeit, már nem pusztán fordít, hanem saját Ady-életművet szerkeszt.

Petre ennek előkészítését már a *Familia* 1929-es közlésével láthatóvá tette. Az ott megjelent hat vers feltűnően széles skálán mozgott: a pénz és élet nagy szimbólumától a forradalmi reményen és személyes gyászon át a szociális látleletig és a Léda-szerelemig. Ez arra utal, hogy Petre érdeklődése nem korlátozódott arra a társadalmi-politikai Adyra, amelyet Goga első fordításai

a román nyilvánosság elé állítottak. A fordító már egy életmű szerkezetét kereste, és ebben a társadalmi vers csak az egyik réteget jelentette.

A Sânge și aur címválasztása önmagában is programot jelzett. Petre nem semleges címmel adott közre válogatást, hanem Ady egyik legfontosabb szimbólumpárját emelte a román kötet élére. A vér és az arany egyszerre utalt életre, szenvedélyre, pénzre, hatalomra és pusztulásra, vagyis olyan fogalmakra, amelyek a magyar költő világában egymástól elválaszthatatlanul jelentek meg. A Familia 1929-es közlésében Petre már lefordította a címadó verset, és mellette olyan szövegeket választott, amelyekből jól látható, mennyire nem akarta Adyt egyetlen szerepre leszűkíteni. A forradalmi reményt megszólaltató A csillagok csillaga mellett ott volt a személyes gyász, a szociális érzékenység, a Léda-líra és a játékosabb, keleties hang is.

Ez a sokféleség azért érdemel figyelmet, mert a későbbi Ady-recepció egyik alapvető problémája éppen a válogatás aránya lesz. Goga a tiltakozó költőt mutatta meg először, 1948 után pedig ismét nagyon erős lesz a társadalmi és forradalmi versek túlsúlya. Petre vállalkozása e két korszak között arra tett kísérletet,

hogy a román olvasó ne kizárólag politikai jelképként találkozzon Adyval, hanem lírai világának több részével egyszerre.

A kötet megjelenésekor a Cuvântul hangsúlyosan eseményként kezelte a vállalkozást. A lap szerint ez volt az első román nyelvű Ady-verseskötet, amelyet George A. Petre fordított, és a nagyváradi, nemzetiségi különbség nélkül szerveződő újságírói kör adott ki. A kritika külön megemlíttette Ruzicskay illusztrációit és a könyv gondos kivitelét. Mindez azt mutatta, hogy a kiadók nem alkalmi fordításfüzetként kezelték a munkát, hanem olyan kötetként, amelynek helyet szántak a román könyvkultúrában.

A recenzió talán legfontosabb mondata mégsem a könyv külső megjelenésére vonatkozott. A szerző abból indult ki, hogy Adyt Romániában még mindig kevesen ismerik, holott a magyar irodalomban már vitathatatlanul jelentős alak. A Goga-fordításokat elismerte, de úgy látta, azok elszórt közlések maradtak, és a román olvasó előtt nem állt össze belőlük nagyobb életműkép. Petre könyvének jelentősége éppen abban rejlett, hogy ezt a hiányt próbálta megszüntetni.

A Cuvântul Ady portréját erőteljes politikai hangsúlyokkal rajzolta meg. A költőt a magyar sovinizmussal és reakcióval szembeszálló alkotóként mutatta be, aki a régi Magyarország elnyomott nemzetiségeinek ügyében is megszólalt, emiatt pedig saját hazájában támadások érték. A cikk ugyanakkor gondosan elhatárolta ezt a kritikát valamiféle magyarellenességtől. Ady a lap értelmezése szerint éppen azért támadta olyan szenvedélyesen országának uralkodó viszonyait, mert kötődött Magyarországhoz, és annak megújulását kívánta.

Ez a gondolat később szinte állandó eleme lett a román Ady-képnek. A költő magyar volta és a magyar politikai rendszerrel szembeni bírálata nem egymást kizáró tulajdonságként jelent meg, hanem egymást magyarázó tényezőkként. Ezzel a román recepció olyan Adyt teremthetett, aki nemzeti költőként sem volt sovinizta, és éppen saját nemzetéhez való kötődése tette különösen élessé önkritikáját.

Petre vállalkozásának esztétikai értékelése ennél jóval árnyaltabb lett a Brassói Lapok 1932-es írásában. Bányai Ernő már a kiindulópontnál szinte lehetetlen feladatnak nevezte Ady fordítását. Úgy vélte, a költő annyira eredeti, hogy alig akad olyan sora vagy szava, amelyet más

ugyanúgy írt volna le, és az idegen nyelvű közvetítés során az eredeti íz, erő és nyelvi szépség teljes megőrzése szinte elérhetetlen. A gondot tovább növelte Ady nyelvének mély magyar beágyazottsága: az a sajátos nyelvújító energia és „földszagú lendület”, amelyet Bányai még a magyar költők számára is nehezen utánozhatónak tartott.

Bányai nem Petre képességeit okolta azért, ha a román változat időnként eltávolodott az eredetitől. A magyar és román nyelv „lelki struktúrájának és gondolkodásmódjának” különbségével magyarázta a veszteséget. Megfigyelése szerint a fordítás során éppen azok a finom részletek kerülhetnek veszélybe, amelyek egy költő legszemélyesebb védjegyét alkotják. A gondolat ma óvatosabban fogalmazandó, mert két nyelvnek nem tulajdoníthatunk változatlan „lelki struktúrát”, de a kritikus valós problémát érzékelt: Ady költészetének jelentős része a fogalmi tartalmon túl ritmus, hangzás, szóismétlés, nyelvi rendellenesség és kulturális utalás.

A cikk egyik legszemléletesebb képe szerint Petre fordítása olyan fényképhez hasonlít, amelyen a modell az exponálás pillanatában kissé megmozdult. Felismerhető az eredeti alak, a kép még éles is, de a tekintet már nem teljesen ugyanaz. Ez az 1932-es hasonlat többet mond a

korabeli fordításkritikáról, mint számos elvont megállapítás. Nem az volt a kérdés, hogy Petre „jól” vagy „rosszul” fordít-e, hanem hogy a román szöveg mennyire tudja megtartani azt a sajátosságot, amelyet a magyar olvasó Adyként ismer fel.

Bányai mindezek ellenére jelentős teljesítménynek tekintette a könyvet. Különösen fontosnak tartotta kulturális szerepét: Petre a modern magyar líra egyik legnagyobb alakját vitte be a román kultúrába, és ezzel a két szomszédos nép kulturális megismerését és közeledését szolgálta. A megfogalmazás azért figyelemre méltó, mert jóval az 1945 utáni hivatalos román-magyar barátságretorika előtt használta a kulturális híd gondolatát. Nem állami programot igazolt vele, hanem egy fordítói vállalkozást.

A későbbi román kritika Petre helyét már nagyobb történeti összefüggésben látta. Ion Oarcăsu 1977-es áttekintése szerint Goga után több interbellum fordító, köztük George A. Petre, Avram P. Todor és Costa Cărei hasonló nehézséggel küzdött. Jól ismerték Ady költészetét, fordításaiknak volt folyamatossága és zeneisége, de a magyar eredeti nyelvi erőszakossága, képalkotásának szándékos törései és merészsége csak részben jutott át a román versekbe. Az átültetések

közelebb maradtak a hagyományos versmondathoz, mint Ady eredetije.

Ez a későbbi ítélet könnyen túlságosan szigorúnak tűnhet, ha figyelmen kívül hagyjuk a történelmi helyzetet. A húszas-harmincas évek fordítói nem egy már több román változatban kipróbált költővel dolgoztak. Nekik kellett kialakítaniuk azt a nyelvet, amelyen Ady egyáltalán olvashatóvá válhatott románul. Ha a fordítások bizonyos pontokon hagyományosabbak lettek, ez nem feltétlenül technikai ügyetlenségből fakadt. A befogadó irodalmi közeghez is alkalmazkodtak, és olyan román verset próbáltak létrehozni, amely önálló román versként is működőképes.

A Sânge și aur jelentősége ezért nem abban állt, hogy végleges román Adyt adott. Éppen ellenkezőleg: attól vált fontossá, hogy megmutatta, mennyi minden nincs még megoldva. A fordítók következő nemzedékei már össze tudták hasonlítani saját munkájukat Petre változataival, és más döntéseket hozhattak ugyanazoknál a verseknél. Jebeleanu később több drámaiságot és törést enged majd be a román szövegbe; Drumaru pedig a lexikai és szerkezeti hűséget növeli. A három fordítói korszak közötti különbség csak azért válhatott ennyire jól láthatóvá, mert az első nagyobb román kísérlet már a

harmincas évek elején létrejött.

Petre kötetének másik következménye a román Ady-kánon szélesedése volt. A későbbi összegzések szerint az interbellum idején a politikai-társadalmi versek mellett egyre több szimbolista, párizsi, szerelmi és ars poeticának tekinthető költemény jelent meg románul. A Tisza-parton, A magyar Ugaron, Harc a Nagyúrral, Fölszállott a páva és Magyar jakobinus dala továbbra is gyakran választott szöveg maradt, de mellettük megjelent Párisban járt az Ősz, A vár fehér asszonya, Szeretném, ha szeretnének és Ki látott engem? világa is.

Ezzel a román olvasó előtt lassan kialakulhatott az a felismerés, hogy az Ady-féle társadalmi lázadás csak egy része az életműnek. A politikai versek továbbra is különösen könnyen kapcsolódtak román történelmi tapasztalatokhoz, de az esztétikai érdeklődés egyre több olyan szöveget vont be, amelyekben már nem a régi Magyarország társadalmi berendezkedése állt a középpontban. Ez a változás a harmincas évek végére válik igazán jól láthatóvá.

6. fejezet - Egy magyar költő a román sajtóban

Ady halálának huszadik évfordulója, 1939 januárja már egészen más képet mutatott, mint a húszas évek

elejének elszórt fordításai. Addigra románul is kialakult egy olyan Ady-életrajz és életműértelmezés, amely nem szorult arra, hogy minden alkalommal az alapoktól magyarázza meg, miért érdemes vele foglalkozni. A költő még korántsem volt olyan közismert Romániában, mint a magyar nyelvű közegben, de a fordítások, a nagyváradi emlékezet és az első román kötet révén már stabil helyet kapott a két kultúra érintkezési pontjain.

Különösen tanulságos ebből a szempontból az Adevărul literar și artistic 1939-es Ady-portréja. Már a cím is erős állítást tett: „egy nagy, méltatlanul mellőzött költő zaklatott élete és műve”. A szerző tehát egyszerre ismerte el Ady nagyságát és állította, hogy a román közönség még nem adta meg neki az őt megillető figyelmet. A cikk megjelenésének közvetlen apropója a halál huszadik évfordulója volt, de a szöveg messze túllépett a megemlékezésen: hosszú életrajzi és értelmező portrét próbált felépíteni.

A román cikk egyik első tétele kifejezetten szembement azzal a feltételezéssel, hogy egy magyar költő szükségképpen a nemzeti felsőbbrendűség és a sovinizmus hangján szól. Ady művében a szerző éppen az ellenkező irányt látta: a haladás, a demokrácia és a politikai szabadság követelését, valamint az elnyomott

társadalmi rétegek és nemzetiségek iránti érdeklődést. A cikk azt állította, hogy Ady a románok barátja volt, ismerte nyelvüket és rokonszenvezett törekvéseikkel, ugyanakkor társadalmi és politikai felfogása lényegesen eltért későbbi román fordítója, Octavian Goga nacionalizmusától.

Ez az összevetés 1939-ben már egészen más súllyal bírt, mint húsz-harminc évvel korábban. Goga politikai pályája addigra közismert volt, így a fiatal Goga Ady iránti érdeklődése és a későbbi politikus ideológiája közötti távolság már a román olvasó számára is nyilvánvalóvá válhatott. A cikk ezért nem próbálta kettejüket utólag mesterséges harmóniába rendezni. Elismerte kapcsolatukat, ugyanakkor hangsúlyozta különbségüket.

Az Adevărul literar și artistic Ady társadalmi érzékenységét sem kizárólag magyar ügyként mutatta be. A költő által megszólaltatott parasztok és munkások nyomorát a régi Monarchia egészének társadalmi szerkezetéhez kapcsolta, és olyan világot rajzolt, amelyben magyarok, románok, szlovákok, szerbek és más közösségek alsó rétegei hasonló kiszolgáltatottságban éltek. Ez az értelmezés erősen leegyszerűsítő lehetett, mégis lényeges mozzanatot ragadott meg Ady társadalmi

publicisztikájából és verseiből: a nemzeti konfliktusok mellett következetesen látta az osztály- és birtokviszonyokat is.

A cikk ugyanakkor nem állt meg a „haladó” Adynál. Részletesen foglalkozott a szimbolista és expresszionista eszközökkel, A magyar Ugaron lelki tájként való értelmezésével, Ady haláltudatával, a gyermek utáni vágyával, Párizssal és a nőkhöz kapcsolódó versekkel is. A portréban ezért már jóval összetettebb költő jelent meg, mint a század eleji két Goga-fordítás alapján. A társadalmi lázadó mellett ott volt az önmagát figyelő, betegségétől szorongó, szerelemmel, halállal és modern nagyvárosi élménnyel küzdő ember.

A cikk Ady modernségét formai és tematikai értelemben egyaránt hangsúlyozta. A szerző úgy látta, hogy a költő magát a magyar líra nyelvét is átalakította, és a szimbolizmus, illetve az expresszív képiség eszközeit sajátos módon használta. Ez már nem az a fogadtatás, amely kizárólag azért érdeklődik Ady iránt, mert kritikusan írt Magyarországról. A román olvasó elé ekkorra valódi modern költőként is odaállították.

A nagyváradi emlékezet szintén fontos része lett ennek a portrénak. Az Adevărul literar și artistic

felidézte, hogy a román hatóságok engedélyezték egy Ady-mellszobor felállítását, amelyet 1935 szeptemberében avattak fel Nagyváradon. A szobor említése azt jelezte, hogy a költő emlékezete addigra kilépett a könyvek és folyóiratok világából: fizikai helyet kapott abban a városban, amelyhez pályája szorosan kötődött.

Ez a mozzanat azért különösen fontos, mert Ady romániai történetében a tér és az emlékezet ettől kezdve egyre szorosabban összekapcsolódik. A román olvasó nem kizárólag fordításban találkozhatott vele. Ott volt Nagyvárad városi emlékezetében, ott volt Érmindszent, ott volt a Partium történeti tája. Ady így olyan magyar klasszikussá vált Romániában, akinek emlékezetét nem lehetett teljesen külföldi irodalomként kezelni.

A huszadik évforduló magyar nyelvű romániai sajtója még erőteljesebben mutatta ezt a kötődést. A Brassói Lapok nagy összeállításában Ady irodalmi klasszikus és egy egész nemzedék személyes élménye volt. A róla írók között olyan szerzők szerepeltek, akik saját olvasói emlékezetükből indultak ki, és azt próbálták megfogalmazni, mit jelentett Ady számukra a századelőn, majd mit jelent húsz évvel halála után.

Molter Károly például arra emlékezett, hogy Ady költészete egész nemzedékek számára vált nyelvi és politikai élménnyé. A modern magyar nyelv egyik felszabadítójaként tekintett rá, és azt írta, hogy Petőfi óta aligha olvastak annyian verset, mint Ady népszerűsödésének idején. Emlékezése szerint Ady sorai politikai jelszóként és személyes vallomásként egyaránt működtek, s a költő sok olvasóját demokratikus, társadalmi és nemzetiségi kérdések újragondolására készítette.

Az ilyen emlékezések azért különösen értékesek, mert megmutatják, mennyire eltérő volt Ady helyzete a román és a romániai magyar nyilvánosságban. Románul még mindig meg kellett ismertetni, fordítani és magyarázni kellett; magyarul már régen közös kulturális tapasztalat volt. A két recepció azonban nem egymástól függetlenül fejlődött. A román fordítók sokszor olyan magyar értelmezésekből is dolgoztak, amelyek Erdélyben és a Partiumban már erősen jelen voltak, a magyar nyelvű romániai sajtó pedig figyelemmel kísérte a román fordításokat és kritikákat.

A harmincas évek végére ezért két Ady-kultúra élt egymás mellett Romániában. Az egyik magyar nyelven már klasszikusként és személyes generációs élményként

kezelte, a másik románul még felfedezte, fordította és saját irodalmi fogalmaival próbálta értelmezni. A két világ Nagyváradon, a fordítók személyében, az évfordulós megemlékezésekben és a közös kulturális rendezvényeken újra meg újra találkozott. Ez a kettősség készítette elő azt a helyzetet, amely 1945 után egészen új politikai keretben folytatódott: ekkor Ady már nemcsak irodalmi közvetítés tárgya lett, hanem a román-magyar kulturális együttműködés hivatalosan támogatott jelképévé is vált.

7. fejezet - Ady kultusza Romániában

Ady romániai jelenléte a húszas-harmincas években már nem merült ki abban, hogy egyre több verse jelent meg román fordításban. Ezzel párhuzamosan kialakult az emlékezés térbeli és intézményi rendszere is. Érmindszent, Nagyvárad, az emléktáblák, évfordulós ünnepségek és később a szobor azt jelezték, hogy Ady személye olyan kulturális örökséggé vált, amelyet Romániában magyar és román oldalról egyaránt számon tartottak. A két emlékezet természetesen nem volt azonos, de időnként ugyanazokon a helyszíneken találkozott.

Ennek egyik korai és jól dokumentált pillanata az 1924-es érmindszenti ünnepség volt. A költő szülőházán ekkor emléktáblát avattak, és a rendezvény román hivatalos támogatást is kapott: a kultuszminisztérium Ion Minulescu révén vállalt szerepet benne. Avram P. Todor 1939-es nagy Ady-tanulmánya külön felidézte az eseményt, valamint Kristóf György kolozsvári egyetemi tanár szavait is. Kristóf azt tartotta különösen jelentősnek, hogy az Ady-ünnepségen a román kultúra képviselői is jelen vannak, s ezt annak reményével kapcsolta össze, hogy a két nép ne egymással szemben, hanem egy irányba tekintsen.

Az esemény politikai környezetét itt érdemes röviden figyelembe venni. Erdély néhány éve tartozott Romániához, a magyar kisebbség helyzete pedig folyamatos politikai viták tárgya volt. Ebben a közegben egy magyar költő emléktáblájának román minisztériumi patronálása önmagában is túlmutatott a szűken vett irodalmi eseményen. Ebből azonban nem következik, hogy már ekkor valamiféle egységes állami Ady-program működött volna. A forrás ennyit nem bizonyít. Azt viszont világosan mutatja, hogy Ady emlékezete alkalmasnak látszott olyan kulturális gesztusra, amelynek román-magyar jelentése is volt.

Erre Ady személye különösen megfelelőnek bizonyult. A román értelmzők számára ott voltak a nemzetiségi kérdésről írt cikkei, Gogához fűződő kapcsolata, román parasztokról szóló publicisztikája és a Magyar jakobinus dala. A román állam területére került szülőhely pedig helyi kötődést adott ahhoz a költőhöz, aki ugyanakkor vitathatatlanul a magyar irodalom klasszikusa volt. Ez a sajátos kettősség aligha állt fenn ugyanilyen erővel a legtöbb más magyar szerző esetében.

A román emlékezet Goga szerepét is korán beépítette ebbe a történetbe. Todor 1939-ben felidézte, hogy Budapest román megszállásának idején Goga koszorút küldött Ady sírjára. A szalagon román nemzeti színekkel az a felirat állt, hogy Ady költőnek és barátának szól az emlékezés. Az ilyen gesztus természetesen később könnyen vált a két kultúra közötti közvetítés jelképévé, de eredeti jelentésében ennél személyesebb volt: egy olyan román költő búcsúja, aki már Ady életében fordította és nagyra becsülte magyar kortársát.

A húszas években az évfordulók is egyre fontosabb szerepet kaptak. Az 1924-es érminszenti emléktábla-avatásról román lapok tudósítottak, 1929-ben pedig Ady halálának tizedik évfordulójára a nagyváradi Familia külön figyelmet fordított. Egy későbbi, 1969-es

összegzés szerint szinte nem múlt el jelentősebb Ady-évforduló anélkül, hogy a román sajtóban ne jelent volna meg róla legalább néhány cikk vagy fordítás. Ez nem jelentett tömeges román Ady-olvasást, mert az erdélyi román irodalmi folyóiratok egy részének példányszáma szerény volt, sok lap csak rövid ideig működött. Hatásuk mégsem volt elhanyagolható, mert éppen ezek körül a folyóiratok körül dolgoztak azok az értelmiségiek és műfordítók, akik később az Ady-közvetítés fontos alakjai lettek.

Az emlékezet következő látványos állomása Nagyvárad volt. A harmincas években már köztéri emlékmű formájában is megjelent a költő. Az Adevărul literar și artistic 1939-es cikke megemlítette, hogy 1935 szeptemberében felavatták Ady nagyváradai mellszobrát. A város számára ez különleges jelentéssel bírt, hiszen Ady pályájának egyik meghatározó helyszíne volt, Romániához kerülése után azonban a magyar kulturális emlékezet egyik legfontosabb romániai városává is vált.

A köztéri Ady jelenléte sajátos egyensúlyt teremtett. A román állam nem tehetett román költővé, a magyar kulturális közösség viszont nem kezelhette úgy, mintha emlékezetének földrajza változatlanul kizárólag Magyarországhoz tartozna. A szobor, a szülőház és

Nagyvárad irodalmi emlékei ettől kezdve fizikailag Romániában voltak. Ez a tény önmagában is ösztönözte azt a gondolatot, hogy Ady örökségének román vonatkozásait újra és újra fel kell tárni.

A legérdekesebb dokumentum ebből az időszakból Avram P. Todor 1939-ben a *Convorbiri Literare* hasábjain megjelent nagy tanulmánya. Todor már azzal indokolta a hosszú Ady-portrét, hogy a költőnek különleges oka van arra, hogy román olvasók megismerjék. Szilágysági származását, a románokkal kapcsolatos írásait, Gogával való barátságát és a nacionalista politika elleni fellépését egyaránt kiemelte. Ugyanakkor részletesen bemutatta költészetének modernségét, párizsi élményeit, Léda szerepét, költői fejlődését és köteteit is. A román olvasó elé tehát már nem csupán egy politikailag rokonszenves magyar szerzőt állított, hanem egy teljesebb költői pályát.

Todor megfogalmazásaiban jól érzékelhető, hogy 1939-re Ady román értelmezésének egyik alapvető tétele megszilárdult. A költő románokkal kapcsolatos magatartását saját magyarságából kellett levezetni. Ady azért ellenezte a sovinszta politikát, mert a magyar nemzet jövőjét nem az együtt élő népek elnyomásában, hanem a velük kialakított másfajta viszonyban képzelte

el. Ez az értelmezés lehetővé tette, hogy román részről elismerjék nemzetkritikáját anélkül, hogy magyarellenes költővé alakítanák.

A történelmi pillanatnak ezen a ponton is volt jelentősége, bár ezt nem érdemes eltúlozni. 1939 Európája már egészen más világ volt, mint az 1924-es emléktábla-avatás idején. Csehszlovákia feldarabolása, a német terjeszkedés és a közép-európai határkérdések kiéleződése miatt a magyar-román viszony is egyre feszültebb környezetbe került. Todor tanulmánya nem politikai röpirat, és nem lehet minden mondatát közvetlenül ebből a helyzetből levezetni. Mégis feltűnő, hogy éppen ekkor hangsúlyozta olyan erősen az együtt élő népek sorsközösségét és Ady sovinizmusellenességét.

Másfelől éppen Todor tanulmánya mutatja, hogy a későbbi kommunista Ady-kép még egyáltalán nem volt magától értetődő. Amikor Ady háborúellenességét és az első világháború végének forradalmi eseményeit tárgyalta, különbséget tett a költő saját radikalizmusa és a kommunista kisajátítás között. Azt írta, hogy a demokratikus forradalom és annak kommunista folytatása saját harci költőjeként próbálta felmutatni Adyt, ám szerinte ez torzítás volt, mert nem ilyen forradalmat készített elő a költő. Az 1939-es román

értelmezés tehát ugyanazt az Adyt, akit néhány évvel később a kommunista kultúrpolitika egyik előfutárává tesz, még határozottan elválasztotta a kommunizmustól.

Ez különösen fontossá teszi a korszakhatárt. Ady művei nem változtak meg 1944–45-ben, a válogatás és az értelmezés kerete viszont igen. A harmincas évek román kritikusa számára a demokratikus, modernista, nemzetiségi érzékenységű és társadalomkritikus Ady egyszerre volt fontos. A következő rendszer ezek közül néhány vonást sokkal erősebben emel majd ki, másokat pedig átmenetileg a háttérbe tol.

A kultusz története ezért jól mutatja, hogy Ady jelentése már a kommunista hatalomátvétel előtt sem volt politikamentes. A romániai magyar kisebbség helyzete, a magyar-román államközi viszony, Erdély új politikai helyzete és a két kultúra közeledésének igénye mind hatással lehetett arra, miért váltak különösen fontossá bizonyos Ady-szövegek. A különbség 1945 után abban állt, hogy az értelmezés jóval szorosabban kapcsolódott egy hivatalosan meghatározott ideológiai nyelvhez.

8. fejezet - 1945: új rendszer, új Ady

A második világháború végével Ady romániai történetében nem az történt, hogy egy korábban mellőzött költőt hirtelen felfedeztek. Fordításai, emlékezete és román értelmezése már évtizedek óta létezett. Az igazi változás abban állt, hogy a korábbi sokféle Ady-képből egy meghatározott vonulat került gyorsan a középpontba: a társadalmi lázadó, a feudális és kapitalista rend ellensége, Dózsa örököse, a népek összefogását sürgető forradalmi költő.

A váltás azért rekonstruálható különösen jól, mert az új korszak első éveiből román nyelvű elsődleges forrásaink is vannak. A Lupta Ardealului 1947-ben, Ady születésének hetvenedik évfordulóján már olyan portrét közölt, amelynek szóhasználata világosan jelzi az új politikai környezetet. Ady költészetét a kapitalizmus és a feudális maradványok elleni küzdelem részeként értelmezte, a munkásosztály harci akaratáról, a kifosztott parasztságról, a kizsákmányoló klikkekről és a közös ellenséggel szembeni összefogásról beszélt. A költészet legfontosabb tulajdonságának azt tekintette, hogy Ady művészi eszközeit harci fegyverré tette.

A választott versek sem voltak közömbösek. A lap három Ady-fordítást közölt, közöttük a Magyar jakobinus dalát. A versben a magyar, román és szláv szenvedés

közösségét hangsúlyozó sorok kivételesen jól illeszkedtek ahhoz az új politikai nyelvhez, amely a nemzeti konfliktusok helyett az osztályszolidaritást kívánta előtérbe állítani. A lap maga is úgy magyarázta a verset, hogy Ady felismerte a Duna-medence népeinek közös ellenségét a nagybirtokosokban és bankárokból, és ezért a közös küzdelem művészi megfogalmazójává vált.

Itt a történelmi helyzet hatása már sokkal közvetlenebbül bizonyítható, mint az interbellum egyes Ady-válogatásainál. A szöveg saját ideológiai fogalmaival mondja meg, miért fontos Ady 1947-ben. Nem kell utólag kitalálnunk a kapcsolatot: a cikk egyenesen azt állítja, hogy Ady azért értékes a román olvasónak, mert költészetében a román dolgozó tömegek törekvései is megszólalnak, és mert a román és magyar nép ugyanazon kizsákmányolókkal ellen halad közös úton.

Ez a megközelítés egybeesett a háború utáni Románia kulturális és politikai átalakulásával. A régi elit gyors felszámolása, a kommunista párt térnyerése, a társadalmi élet osztályfogalmakban történő újraértelmezése és a Szovjetunióhoz igazodó politikai rendszer kiépítése olyan történelmi szereplőket keresett a múltból, akik beilleszthetők voltak a „haladó hagyomány” genealógiájába. Ady ebből a szempontból

kivételesen gazdag alapanyagot kínált. Valóban írt Dózsáról, valóban támadta az arisztokráciát és az egyházi-politikai reakciót, valóban megvetette a sovinizmust, és valóban várt forradalmi társadalmi változást.

Éppen ezért a korszak Ady-képe nem légből kapott konstrukció volt. A kiválasztott szövegek hiteles Ady-szövegek voltak, a társadalmi indulat életművének fontos része. A változás az arányokban történt. A szerelmi líra, a pénz és a halál személyes mitológiája, a vallási kétely, a Léda-versek, a dekadens és individualista Ady jóval nehezebben illeszkedett ugyanabba a politikai rendszerbe, ezért a korai háború utáni válogatásokban kisebb figyelmet kapott.

A különbséget különösen élesen mutatja, ha 1939-et és 1947-et egymás mellé tesszük. Avram P. Todor 1939-ben még külön figyelmeztetett arra, hogy Ady kommunista előfutárként való bemutatása téves. Nyolc évvel később a Lupta Ardealului már szinte teljes egészében a forradalmi és osztályharcos Adyt emelte ki. Nem Ady változott ennyi idő alatt, hanem az a politikai rendszer, amely a költő múltbeli jelentését saját jelenéhez igazította.

Ehhez társult a román-magyar kapcsolat új hivatalos értelmezése. A háború, Észak-Erdély 1940-es Magyarországhoz kerülése, a magyar és román állam közötti konfliktus, majd az 1944 utáni hatalomváltás után különös súlya volt annak, hogyan lehet a két közösség viszonyát új politikai nyelven megfogalmazni. A kommunista modell az osztályellentétet tette elsődlegessé a nemzeti konfliktussal szemben. A Magyar jakobinus dala ehhez szinte kész történeti szöveget adott: magyarok, románok és szlávok közös szenvedése, közös elnyomó és közös barikád.

A politikai használhatóság és az irodalmi érték azonban itt sem választható teljesen szét. Ady olyan nagy költő volt, akinek versei nem merültek ki abban a politikai jelentésben, amelyet egy adott rendszer kiemelt belőlük. A Lupta Ardealului cikke is érzékelte a formai forradalmat: hangsúlyozta, hogy Ady szakított a hagyományos, édeskés költői beszéddel, a szimbolizmus hatásán keresztül dinamikusabb és brutálisabb nyelvet teremtett. Vagyis még a legerősebben ideologikus értékelés sem tudta teljesen elhagyni a költői modernség kérdését.

A következő években ennek a kettősségnek különös eredménye született. Az ideológiai válogatás egyfelől

leszűkítette Adyt, másfelől korábban soha nem látott fordítási és kiadói érdeklődést teremtett körülötte. A negyvenes évek második felében egymás után jelentek meg román Ady-kötetek és antológiák. Costa Cărei, Emil Giurgiuca, Gabriel Georgescu, V. Herman és mindenekelőtt Eugen Jebeleanu munkája nyomán a románul hozzáférhető életmű gyorsan bővült.

A mennyiségi növekedés később éppen az egyoldalúság meghaladásának egyik feltétele lett. Minél több Ady-vers állt rendelkezésre románul, annál nehezebb volt a költőt tartósan néhány forradalmi versre korlátozni. Az ötvenes és különösen a hatvanas évek recepciója már fokozatosan elkezdi visszahozni azokat a részeket is, amelyek 1945 után ideológiailag kevésbé voltak kényelmesek.

A folyamat azonban előbb még eljutott egyik legtisztábban politikai pillanatához, az 1948-as kiadásokhoz. Itt a román-magyar kulturális közeledés, az új társadalmi rend és a költészet forradalmi szerepének gondolata ugyanabban az Ady-képben találkozott.

9. fejezet - 1948: megszületik a hivatalos Ady

Octav Șuluțiu 1948 júniusában Eugen Jebeleanu Ady-fordításairól írt kritikája szokatlanul értékes

dokumentum, mert egyetlen újságoldalon egyszerre látható az új kultúrpolitikai igény és egy művelt kritikus ellenállása az ebből következő túlzott leegyszerűsítéssel szemben. A Națiunea recenzense már az első mondatok egyikében a román-magyar közeledés jelentős kulturális eseményének nevezte a kötet megjelenését. Ady fordítása tehát ekkor már nyíltan kapott olyan politikai-kulturális funkciót, amely túlmutatott az irodalmi érdeklődésen.

A megfogalmazás történelmi helyzete könnyen azonosítható. Románia politikai rendszere gyors ütemben alakult át, 1947 végén megszűnt a monarchia, a következő évben pedig már a népköztársaság intézményei épültek. A magyar-román kapcsolatot az új rendszer a korábbi nemzeti konfliktusok helyett egyre inkább a „népi demokráciák” együttműködése és a közös társadalmi átalakulás nyelvén kívánta megfogalmazni. Ady erre különösen alkalmas közvetítőnek tűnt, mert egyszerre lehetett magyar klasszikus, sovinizmusellenes publicista, társadalmi lázadó és a románokkal való megegyezést kereső értelmiségi.

Jebeleanu huszonkét versből álló válogatása ennek megfelelően erős hangsúlyt helyezett a társadalmi költészetre. Șuluțiu számítása szerint mindössze hét vers

tartozott szorosabban a személyes lírához. A többi az elmaradott magyar államrend elutasítását, a lázadást, Dózsa alakját, az alsóbb társadalmi rétegekkel vállalt szolidaritást, a kizsákmányolók elleni támadást és egy jobb jövő képét állította középpontba. A recenzens kifejezetten úgy írta le ezt az Adyt, mint prófétát és a tömegek agitátorát.

A válogatás tehát nagyon pontosan találkozott 1948 politikai igényeivel. Ady Dózsa György unokája, a Magyar jakobinus dala, a jobb jövőt váró költemények és a régi Magyarország elleni indulatos versek könnyen helyet kaphattak a társadalmi forradalom történeti előzményeit kereső kultúrpolitikai rendszerben. Mindezt ráadásul egy olyan magyar szerzővel lehetett megtenni, akinek románbarát gesztusait már az interbellum kritikája is dokumentálta.

Mégsem volna pontos azt állítani, hogy Șuluțiu kritikája maradéktalanul elfogadta ezt a képet. Éppen ellenkezőleg: ugyanazon íráson belül figyelmeztetett a veszélyére. Attól tartott, hogy a kötet előszava és a versválogatás alapján a román olvasó Adyt kizárólag társadalmi költőként képzelheti el. A kritikus hangsúlyozta, hogy Ady lírai személyisége ennél jóval bonyolultabb, a személyes, individualista és szubjektív

költészet pedig életművének hatalmas részét alkotja.

Ez a figyelmeztetés azért fontos, mert cáfolja azt a túlzottan egyszerű képet, amely szerint 1948-ban minden román kritikus mechanikusan átvette az új ideológiai értelmezést. Şuluţiu maga is progresszív, politikailag elkötelezett költőként beszélt Adyról, Petőfi mellé állította, és mindkettejüket olyan szerzőnek tekintette, aki művészetét saját kora legelőremutatóbb eszményeinek szolgálatába állította. Ugyanakkor irodalomkritikusként érzékelt, hogy a társadalmi Ady önmagában kevés.

Érvelése szerint Ady társadalmi állásfoglalása sem valami előre rögzített politikai programból született. Inkább annak következménye volt, hogy a személyes megoldások, a magány és az individuális lázadás nem kínáltak számára kiutat, ezért jutott el egyre erősebben a közösségi szerep vállalásához. Ez a gondolat lényegesen árnyaltabb volt annál, mint amit a korszak sematikus „forradalmi költő” formulája sugallt. Şuluţiu számára a társadalmi Ady csak a teljes személyiség belső fejlődéséből volt megérthető.

A recenzió fordításelméleti része hasonlóan érdekes. Jebeleanut azért becsülte nagyra, mert nem szóról szóra

reprodukálta a magyar költőt. Saját költői személyiségén vezette át a verseket, és a részletek teljes pontossága helyett az eszme, a légkör, a hang és az összhatás megőrzésére törekedett. Şuluţiu szerint az ilyen fordítás bizonyos árnyalatokat elveszíthet, mégis nyerhet azzal, hogy a befogadó nyelvben valódi verssé válik.

Ebben már egy következő korszak Ady-fordításának alapvető problémája körvonalazódott. A Goga és Petre által kialakított román Ady gyakran simább, zeneibb és hagyományosabb volt az eredetinél. Jebeleanu másként közelített hozzá. Költői személyisége, drámaibb hangja és politikai érdeklődése lehetővé tette, hogy Ady zaklatottabb, prófétaibb versei nagyobb erővel szólaljanak meg románul. Az 1977-es visszatekintő kritika már úgy értékelte, hogy különösen Jebeleanu 1955-ös kötete állította helyre Ady költészetének drámai, nyugtalan és kiszámíthatatlan karakterét.

Az 1948-as kötet vizuális világa is jól mutatta a kiválasztott Ady-képet. Florica Cordescu tíz rajzzal kísérte a kiadást, Şuluţiu pedig különösen azokat a képeket emelte ki, amelyek Dózsa György unokája, a Magyar jakobinus dala és más társadalmi-történelmi szövegek szimbólumait jelenítették meg. A könyv tehát nemcsak versválogatásával, hanem képi programjával is

a lázadó és történelmi Adyt erősítette.

Mindezt nem szabad úgy kezelni, mintha 1948-ban előzmények nélkül megszületett volna egy mesterséges „hivatalos Ady”. Az interbellum román fordítók is gyakran választották társadalmi verseit, Goga első két fordításának politikai karaktere már 1909-ben kijelölt egy ilyen irányt, és a román sajtó évtizedek óta érdeklődött Ady nemzetiségi állásfoglalásai iránt. Az újdonság az volt, hogy e korábbi hagyományból immár az állami és ideológiai kultúrpolitika számára is használható kánon alakult ki.

A folyamat erősségét a későbbi adatok mutatják meg igazán. Egy 1969-es romániai magyar összegzés szerint az 1945 utáni évtizedekben sorra jelentek meg az önálló Ady-kötetek: Costa Cărei, Emil Giurgiuca, I. Hațeganu, Octav Șuluțiu, Gabriel Georgescu és V. Herman, majd Jebeleanu több válogatása. Az 1957-es jubileumra már harminckét cikk, tanulmány és megemlékezés jelent meg. Az 1968-as magyar irodalmi antológia harmadik kötete pedig 125 Ady-verset tett elérhetővé románul.

A számszerű növekedés azonban egy idő után megváltoztatta magát a recepciót is. A korai háború utáni éveket a forradalmi és társadalmi líra túlsúlya jellemezte,

később viszont egyre több olyan vers került románul forgalomba, amelyből az erotikus, vallási, személyes, halálközeli és szimbolista Ady is rekonstruálhatóvá vált. A politikailag támogatott érdeklődés így paradox módon ahhoz is hozzájárult, hogy idővel nehezebbé váljon ugyanennek a költőnek a politikai leszűkítése.

Ezt a változást jól érzékelteti az 1977-es román áttekintés. Ott Jebeleanu már nem pusztán azért fontos, mert társadalmi verseket fordított. Az értékelés szerint az ő szövegeiben Ady lírája visszakapta drámaiságát, nyugtalanságát és modern költői erejét, majd Paul Drumar 1972-es, 237 verset tartalmazó kötete már az életmű valamennyi jelentős korszakából válogatott.

A következő kérdés ezért az lesz, hogyan jutott el a román Ady az 1948-as erősen társadalmi válogatástól ahhoz a jóval teljesebb képhez, amelyben már a pogány, szerelmes, vallásos, haláltól megszállott és önmagával küzdő költő is ugyanolyan súllyal jelenhetett meg. Ebben a folyamatban Eugen Jebeleanu szerepe jóval nagyobb volt annál, mint amit egyetlen 1948-as kötet alapján sejteni lehetett.

10. fejezet - Jebeleanu Adyja

Eugen Jebeleanu szerepe azért vált meghatározóvá a román Ady-történetben, mert nem egyetlen alkalommal fordult a költőhöz. Az 1948-as kötetet 1955-ben újabb, jóval nagyobb válogatás követte, így munkája már nem alkalmi közvetítés volt, hanem több éven át formálódó Ady-értelmezés. Az 1969-es bibliográfiai mérleg Jebeleanut már a legjelentősebb román Ady-fordítóként tartotta számon, miközben az 1945 utáni korszakban egymást követő önálló kötetek jelezték, milyen gyorsan nőtt a románul hozzáférhető életmű. Az ötvenes évek közepére tehát az a kérdés, hogy ismeri-e egyáltalán a román olvasó Adyt, fokozatosan átadta helyét annak, milyen Adyt ismer.

Az 1948-as Şuluţiu-recenzió pontosan rögzítette Jebeleanu fordítói módszerének egyik legfontosabb sajátosságát. A kritikus úgy látta, hogy Jebeleanu nem szövegű másolatot készít, hanem saját költői személyiségén vezeti keresztül az eredetit. A részletek némelyike változhat, ám a vers nagy vonalai, atmoszférája és hangszíne megmarad. Şuluţiu ezt nem szükséges rossznak, hanem a költői fordítás egyik lehetséges erényének tartotta: Jebeleanu román szövegei azért hatottak elevennek, mert nem fordításként akartak viselkedni, hanem román versként.

Ez a megoldás Ady esetében különösen szerencsés lehetett ott, ahol a költői beszédnek nagy indulati feszültsége volt. A későbbi, 1977-es román visszatekintés szerint Jebeleanu változataiban Ady költészete ismét drámaivá, nyugtalanná, lendületessé és kiszámíthatatlanná vált. A korábbi fordítók – minden értékük mellett – gyakran kisimították Ady nyelvének szabálytalanságait. Jebeleanu viszont éppen azokban a versekben bizonyult erősnek, amelyekben a látomásosság, a politikai indulat és a prófétai szerep nagy gesztusokat követelt. A román kritikus külön kiemelte, hogy Ady képei és „igéi” Jebeleanunál széles, zúgó, magas hangzású költői mozgást kapnak.

Ebben a fordítói rokonság és az 1948 utáni kulturális helyzet egy irányba mutatott. Jebeleanu saját költői habitusa alkalmas volt a prófétai, lázadó Ady megszólaltatására, a kor politikai nyilvánossága pedig ugyanezt az Adyt kereste elsősorban. Șulutiu huszonkét vers alapján azt állapította meg, hogy mindössze hét tartozik a szorosabban személyes lírához, miközben a válogatás gerincét a társadalmi elégedetlenség, Dózsa alakja, az elnyomottakkal vállalt szolidaritás és egy másfajta jövő látomása adja.

A két tényezőt azonban nem szabad összemosni. Jebeleanu nem azért tudta jól fordítani a politikai Adyt, mert ezt kívánta tőle a kor, hanem azért is, mert költőként valóban érzékeny volt ennek a lírának a hangjára. Şuluţiu éppen azt becsülte benne, hogy a fordításokon átüt Jebeleanu saját költői személyisége. A korszak ideológiai preferenciája tehát segíthetett meghatározni, mely Ady-versek kerülnek előtérbe, a fordítás esztétikai értékét viszont önmagában nem magyarázza.

Az 1955-ös kötet már azért is jelentett új szakaszt, mert jóval gazdagabb Ady-képet adott az első 1948-as válogatásnál. A későbbi román értékelés 78 verset említett, és úgy látta, hogy ettől kezdve az eredeti költői feszültség sokkal teljesebben jut át a román nyelvbe. A hangsúly továbbra is erős maradt a vizionárius és politikai verseken, de a nagyobb terjedelem önmagában is megnehezítette, hogy Ady kizárólag társadalmi agitátorként jelenjen meg.

A változás hosszabb távon különösen jól érzékelhető. Az 1969-es romániai összegzés már arról beszélt, hogy a kezdeti háború utáni korszakban túlsúlyban volt a forradalmi és szociális líra, a későbbi válogatásokban viszont fokozatosan a „teljes Ady-mű” kezdett jelen lenni.

A szerző ebben kifejezetten fontos szerepet tulajdonított Jebeleanunak: minél több verset fordított egy magas színvonalon dolgozó műfordító, annál kevésbé függött a román Ady-kép attól, melyik szövegtípus illetett legjobban egy adott fordító képességeihez vagy egy adott politikai pillanathoz.

Ez az átalakulás a romániai történelmi helyzet felől is értelmezhető, de csak óvatosan. Az 1948-as forrás maga mondja ki, hogy a kötet megjelenése a román-magyar kulturális közeledés jelentős eseménye, és maga a válogatás is látványosan a társadalmi költőt emeli ki. Az ötvenes-hatvanas évek későbbi forrásaiból viszont már inkább az látszik, hogy a recepció szakmai intézményesülése – a fordítások, bibliográfiák, recepciótörténeti tanulmányok szaporodása – egyre nehezebbé tette az életmű politikai szempontú egyszerűsítését. Nem feltétlenül valamiféle tudatos szakítás történt az ideológiai Adyval; inkább az anyag lett túl gazdag ahhoz, hogy egyetlen képlettel el lehessen intézni.

Jebeleanu ebben a folyamatban átmeneti és egyben összekötő alak. Az 1948-as forradalmi Ady egyik legfontosabb megteremtője, ugyanakkor olyan költői nyelvet alakított ki, amely később már a politikai

válogatásnál jóval szélesebb életmű közvetítésére is alkalmasnak bizonyult. A románul hozzáférhető Ady-korpusz bővülésével együtt a költő hangja is fokozatosan változott.

A változás mértékét jól mutatja az 1969-ben közölt bibliográfiai összesítés. Eszerint 1909 és 1969 között Ady 270 versét fordították le románra, s a különböző változatok összesen 847 közlésben jelentek meg. A költő halála és 1944 között 155 vers 219 közlését tartották számon, 1945 után viszont már 207 vers 626 közlését. Ugyanez a mérleg nyolc verseskötetet, egy novelláskötetet és 97 román nyelvű Ady-cikket vagy tanulmányt sorolt fel 1919 és 1969 között. Ezek a számok azt mutatják, hogy a háború utáni politikai támogatás valóban példátlanul megnövelte Ady jelenlétét a román kultúrában, de ennek eredménye hosszabb távon már jóval összetettebb lett annál az Ady-képnél, amelyből a folyamat 1945 után kiindult.

Az 1948-as Jebeleanu-válogatás végén Şuluţiu még azt írhatta, hogy aki „Ady, a forradalmár” alakjával akar találkozni és betekintést szeretne a magyar lélekbe, annak a könyv szinte kötelező olvasmány. Húsz évvel később ez a meghatározás már csak egy fejezete volt a román Ady történetének. A költő társadalmi arca

megmaradt, de mellé egyre több másik került.

11. fejezet - Az Ady-kép kiszabadul az egyetlen értelmezésből

Az 1957-es Igaz Szó Ady-száma különös állomása ennek az átalakulásnak. A terjedelmes összeállítás szerkezete még erősen őrizte a korszak hivatalos fogalomkészletét: Ady forradalmisága, társadalombírálata, antiklerikalizmusa és nacionalizmusellenessége újra és újra előkerült. Ugyanakkor a szám tartalomjegyzéke már önmagában arról árulkodik, hogy a szerkesztők ennél sokkal szélesebb Adyt akartak bemutatni. Emlékezések, ismeretlen novellák, újságcikkek, fotók, személyes visszaemlékezések, szerelmi lírával foglalkozó tanulmány, sajtótörténet, román recepció és kultusztörténet egyaránt helyet kapott benne.

Ez a sokféleség azért fontos, mert 1957-ben már nem elégített ki mindenkit az a kérdés, hogy Ady mennyiben tekinthető a társadalmi haladás költőjének. A kutatás egyre inkább arra is kíváncsi volt, hogyan jelent meg a korabeli román sajtóban, miként fejlődött a román-magyar viszonyról alkotott gondolkodása, hol és hogyan emlékeztek rá, és milyen történeti dokumentumok maradtak fenn körülötte.

Corneliu Codarcea „A korabeli román sajtó Ady Endréről” című tanulmánya jól példázta az új irányt. Nem általános barátságformulákból indult ki, hanem 1912-es és 1914-es konkrét sajtószövegeket rekonstruált. Bemutatta, hogyan fordította le a Luceafărul Ady Goga bebörtönzésével kapcsolatos írását, majd hogyan reagált a lap az 1914-es nyílt levélre. A tanulmányból nem idilli román-magyar irodalmi barátság bontakozott ki, hanem vita. Ady testvéri hangon írt Gogának, a Luceafărul azonban nyíltan közölte, hogy nem bízik abban a magyar demokráciában, amelyre Ady reményeit építi. A két költő útja később tovább távolodott, és Codarcea ezt sem hallgatta el.

Ez módszertani változást is jelentett. A korábbi emlékezeti diskurzus hajlamos volt Goga és Ady kapcsolatából a két nép közeledésének jelképes történetét építeni. Az 1957-es tanulmány ehelyett bemutatta a konfliktust, a politikai különbséget és a szakítást is. Ady nem azért lett érdekes, mert minden román állásponttal egyetértett, hanem mert saját magyar demokratikus programjából próbált kapcsolatot teremteni a románokkal.

Codarcea ugyanakkor továbbra is a korszak politikai nyelvén értelmezte Adyt. A tanulmány erősen

hangsúlyozta, hogy a költő felismerte a történelmi Magyarország nemzetiségi politikájának tarthatatlanságát, és következetesen a két nép összefogását kereste. A végkövetkeztetésében már egyértelműen az 1950-es évek romániai barátságretorikája jelent meg. Mégis, a hozzá vezető filológiai anyag jóval gazdagabb volt annál, amit egy politikai tétel pusztá illusztrációja megkövetelt volna.

Ugyanez látszik az 1957-es fordítástörténeti írásból is. A szerző már nem elégedett meg azzal, hogy felsorolja, ki fordította Adyt, hanem azt mérlegelte, mennyire vált a költészet a román olvasó „közkincsévé”. Kifejezetten elismerte, hogy a folyamat még nem teljes: a magyarul nem tudó román olvasó nem feltétlenül értheti vagy érezheti ugyanúgy Adyt, mint az eredeti nyelv olvasója. Ez jóval óvatosabb állítás annál, mint amely egy teljesen sikeres kulturális átadásról beszélne.

A történelmi helyzet itt valószínűleg azért is számít, mert az 1957-es jubileumi szám a román-magyar kapcsolatok kulturális példáját kereste, ugyanakkor a szerkesztőség az Ady-kutatást már tudományos és dokumentáló vállalkozásként is kezelte. A konkrét politikai indítékot nem érdemes minden egyes tanulmány mögé odaképzelní, de maga a lapszám nyíltan beszél a

„barátság példájáról”, miközben több írás a magyar-román kapcsolatok Ady-féle történeti előzményeit kutatja. A kettő tehát legalább részben összefüggött.

Az 1957-es szám másik nagy teljesítménye a romániai Ady-kultusz történetének feltérképezése volt. A tanulmány szerzője már a bevezetésben figyelmeztetett arra, hogy a megemlékezések pusztá felsorolása kevés: azt is meg kell vizsgálni, kik, kiknek és milyen szándékkal rendeztek Ady-esteket, alakítottak társaságokat vagy írtak róla. Ez fontos felismerés, mert az Ady-kultuszt nem természetes és változatlan jelenségként kezelte, hanem olyan kulturális gyakorlatként, amelynek mindig volt társadalmi és politikai háttere.

Ebből a szempontból a romániai Ady-recepció egyik sajátossága különösen jól láthatóvá vált. A magyar nyelvű kisebbségi közegben Ady kultusza részben önazonossági ügy volt: egy olyan klasszikus emléke, akinek életútja és földrajza szorosan kötődött a Romániához került térségekhez. A román nyelvű közegben viszont Ady elsősorban fordításokon, kritikákon és történeti értelmezéseken keresztül lett jelen. A két folyamat egymást erősíthette, de nem volt azonos természetű.

1969-ben, Ady halálának ötvenedik évfordulóján Dávid Gyula már kifejezetten recepciótörténeti kérdésként fogalmazta meg a témát. „Ady Endre a román olvasó szemében” című tanulmányában az adatok felsorolásán túl azt vizsgálta, hogyan jutott el Ady mondanivalója a román olvasóhoz, mikor, milyen mértékben és milyen közvetítők révén. A tanulmány az irodalmi kapcsolatot hídként írta le, de maga a vizsgálat jóval módszeresebb volt ennél a metaforánál: fordításokat, kritikákat, sajtóreakciókat és évfordulós értelmezéseket vetett össze.

Különösen fontos, hogy Dávid történeti különbséget tett az egyes korszakok között. Az interbellum román sajtójának Ady-érdeklődését nem tekintette jelentéktelennek: felidézte Emil Isac 1924-es írását, a Familia 1929-es megemlékezését, Horia Argeşanu 1939-es portréját és Avram P. Todor tanulmányát. Ebből arra következtetett, hogy a román Ady-recepció 1945 előtt is valódi és folyamatos volt. A háború utáni korszakot azonban már olyan mértékű növekedés jellemezte, hogy szerinte önálló tanulmányt érdemelt volna.

A számbeli változás mellett Dávid esztétikai változást is érzékelt. A felszabadulás utáni első években szerinte a

forradalmi és szociális líra került túlnyomó súlyba, később viszont mindinkább a teljes Ady-életmű jelent meg a válogatásokban és értelmezésekben. Ez az egyik legerősebb, forrással közvetlenül igazolható adat arra a felvetésre, hogy a romániai történelmi helyzet befolyásolta, Ady melyik arcát tartották fontosnak. Az 1945 utáni politikai fordulat idején a forradalmi költő került előre; két évtizednyi kiadói és fordítói munka után viszont maga a recepció tágította ki a képet.

A változás ütemét a bibliográfiai számok is érzékeltetik. A hatvanas évek végére már harminc háború utáni román Ady-fordítót tartottak számon, köztük Jebeleanut, Emil Giurgiucát, Costa Căreit, Constantin Olariut és Lucian Blagát. Az 1968-as magyar irodalmi antológia harmadik kötete 125 Ady-verset közölt, miközben 1961-ben novelláskötet is megjelent. Ady román jelenléte ekkorra már nem korlátozódott néhány könnyen ideologizálható versre.

Az 1969-es állapot ezért fordulópontnak tekinthető. A politikailag támogatott recepcióból filológiai infrastruktúra nőtt ki: bibliográfiák, recepciótörténetek, fordítás-összehasonlítások és nagyobb antológiák. Ettől kezdve Ady romániai jelenlétét egyre kevésbé lehetett pusztán azzal jellemezni, hogy a rendszer számára

hasznos politikai költő volt. A román olvasó előtt már túl sok verse és túl sok különböző értelmezése állt ahhoz, hogy egyetlen Ady maradjon.

12. fejezet - Paul Drumaru: hogyan lehet Adyt románul mondani?

Paul Drumaru 1972-es Poeme kötete ebben a folyamatban többet jelentett egy újabb fordításgyűjteménynél. A későbbi román kritika 237 verset számolt benne, az Új versektől Az utolsó hajóig terjedő valamennyi fontos korszakból. Ezzel a román Ady történetében először jött létre olyan nagyságrendű válogatás, amely már nem néhány hangsúlyos verscsoport alapján alkotott portrét, hanem az életmű belső mozgását próbálta követni.

A kötet jelentőségét nemcsak a mennyiség adta. Szász János 1974-ben már a tanulmány címében feltette a kérdést: „Fordítható-e Ady?” A kérdés mögött több évtized román fordítástörténete állt. Gogától Petre és Jebeleanu munkáin át ekkorra elegendő tapasztalat gyűlt össze ahhoz, hogy Ady fordítása önálló esztétikai problémává váljon, ne pusztán kulturális közvetítési feladattá.

Szász abból indult ki, hogy a román Ady-fordítások Goga óta általában magas színvonalúak voltak. Ennek egyik magyarázatát a román és a magyar költői formahagyomány bizonyos párhuzamaiban látta: mindkét irodalom megőrizte a kötött ritmus és a rím hagyományát, miközben a modern költészet újításait is be tudta építeni. Ez szerinte olyan közös formai készletet teremtett, amely kedvezőbbé tette az Ady-féle vers román közvetítését, mint például bizonyos nyugati nyelvekre való átültetését.

A fontosabb felismerése azonban az volt, hogy a „formahűség” önmagában félrevezető fogalom. A fordítónak nem csupán az eredeti vers alakjához kell viszonyulnia, hanem ahhoz a költői nyelvhez is, amelybe a mű megérkezik. Ha egy idegen nyelvben mechanikusan lemásolják az eredeti ritmust, rímet és archaizáló formát, a végeredmény éppen azért válhat hűtlenné, mert a befogadó irodalom számára történetileg rossz helyen szólal meg. Szász egy angol Ady-fordításon mutatta be, hogyan válhat a külső formához való ragaszkodás a modern Ady régiesítésévé.

Drumaru teljesítménye ebből a szempontból azért volt jelentős, mert nem a korábbi fordítási minták mechanikus ismétlésére törekedett. A Tribuna 1977-es

értékelése szerint nála a román olvasó előtt egy lelki ellentétekből és erős színekből felépülő Ady jelent meg: nyugtalanság, bizonytalanság, lázadás, önmagával és másokkal vívott harc, titokzatos vizekre indulás és a repülés vágya. Ez már olyan életműportré, amelyben a társadalmi költő csak egy elem a sok közül.

A történelmi környezet hatása ezen a ponton kevésbé közvetlenül bizonyítható, mint 1948-ban. A források nem azt mondják, hogy az 1972-es kötet valamely konkrét politikai fordulat miatt lett szélesebb. Biztosan annyit állíthatunk, hogy addigra több mint hat évtizedes román Ady-fordítói hagyomány állt mögötte, a korábbi politikai és társadalmi válogatások után pedig szakmai igényné vált az életmű teljesebb lefedése. Az 1977-es kritika maga is úgy tekintett Drumarura, mint annak a folyamatnak a betetőzőjére, amely Gogával kezdődött és Jebeleanun keresztül jutott el a legteljesebb addigi román változatig.

Érdekes, hogy Drumaru pontosságát a kritika egyszerre tekintette erénynek és problémának. Ion Oarcăsu 1977-ben azt írta, hogy a fordítások rendkívül árnyaltak és lexikailag hűek, ugyanakkor Ady nagy, pogány, pompázatos költői szárnya olykor nehezebben fér bele ebbe a precizitásba. Jebeleanu esetében a fordító

saját temperamentuma néha szabadabban találkozott Ady patetikus és látomásos hangjával; Drumarunál a szöveg pontosabb, de időnként kisebb a személyes költői azonosulás érzete. A két módszer között nem lehet egyszerű rangsort felállítani, mert más veszteségeket és más nyereségeket hoznak létre.

Drumaru helyét a román irodalmi közegben az is jelzi, hogy néhány évvel később, amikor egészen más magyar költők fordításairól írtak, már Ady neve szolgált azonosítására. A Scînteia 1979-ben Salamon Ernő román kötetének fordítójaként úgy mutatta be, mint a modern és kortárs magyar líra avatott közvetítőjét, akit a román közönség főként Ady 1972-es Poeme kötete révén ismer. Ugyanez a megfogalmazás később más kritikákban is visszatért. Ady tehát nemcsak Drumaru egyik fordított költője lett, hanem műfordítói tekintélyének egyik alapja.

Ez a helyzet már önmagában is jelzi, milyen messz jutott a román recepció 1909 óta. Goga idején az volt az esemény, hogy egy jelentős román költő egyáltalán lefordít két Ady-verset. Petre idején az, hogy elkészülhet az első önálló kötet. Jebeleanu korszakában az, hogy Ady románul valódi költői erővel és nagyobb sorozatokban megszólalhat. Drumaru idején viszont már a fordítók egymás közötti különbségeiről, a teljes életmű

reprezentációjáról és a formahűség elméleti kérdéseiről lehetett vitatkozni.

A román Ady ezzel felnőtt saját fordítástörténetéhez. Már nem kellett minden alkalommal bebizonyítani, hogy jelentős magyar költő és hogy érdemes románul olvasni. A kérdés sokkal kifinomultabbá vált: melyik román Ady áll közelebb ahhoz a sajátos hanghoz, amelyet a magyar eredeti létrehozott, és mit veszítünk el szükségképpen minden alkalommal, amikor a vers nyelvet vált.

Ennek vizsgálata lesz a következő fejezet tárgya. Goga, Jebeleanu és Drumaru ugyanazokat a szavakat nem ugyanúgy hallotta, ugyanazokat a ritmusokat nem ugyanúgy építette újra, és ugyanazt a költői személyiséget sem ugyanazon pontokon találta meg. A különbségekben pedig nemcsak három fordító módszere, hanem a román Ady csaknem hetvenéves története is láthatóvá válik.

13. fejezet - Fordítható-e Ady?

A hetvenes évek elejére a román Ady-fordítás története eljutott arra a pontra, amikor már maga a kérdésfeltevés is megváltozott. A század elején azt kellett bizonyítani, hogy Ady egyáltalán megszólaltatható románul. A harmincas években az első nagyobb kötet

kapcsán az eredetiség elvesztéséről, az ötvenes években Jebeleanu költői újratерemtéséről vitatkoztak. Paul Drumaru 1972-es, 237 verset közlő válogatása után viszont már rendelkezésre állt akkora román nyelvű anyag, hogy Ady fordíthatóságát önálló esztétikai problémaként lehessen tárgyalni. A Tribuna centenáriumi összegzése szerint a Drumaru-kötet az összes fontos Ady-korszakból válogatott, s ezzel a román olvasó előtt már nem egyetlen hang, hanem egy változó költői személyiség jelent meg.

Paul Drumaru maga is szembenézett azzal a paradoxonnal, amelyet minden komoly műfordító előbb-utóbb felismer. A Korunk 1977-es centenáriumi számában, „Töredékek. Ady fordítása közben” című írásában Gottfried Benn kijelentéséből indult ki, amely szerint a vers mint olyan lefordíthatatlan. Drumaru azonban rögtön tágabb összefüggésbe helyezte ezt: tulajdonképpen minden jelenség lefordíthatatlan abban az értelemben, hogy két dolog sohasem teljesen azonos, az ember mégis állandóan fordítja a világot, amikor ábrázol, magyaráz és megnevez. A műfordító feladata ezért nem az azonosság megteremtése, mert ilyen azonosság nem létezik, hanem egy működő költői megfelelő létrehozása.

Ez a gondolat különösen távol állt a szótári hűség egyszerű képletétől. Drumaru példája szerint a magyar „piros” és a román roșu közötti megfelelés csak első pillantásra látszik problémamentesnek. A szó a fogalmi jelentés mellett irodalmi története, hangulata, korábbi költői használata és kulturális asszociációi vannak. Ha két szó szótárilag azonos, de egészen más hagyományt visz magával, mechanikus megfeleltetésük éppen a versben válhat hűtlenné.

Innen jutott el Drumaru egyik legérdekesebb állításához: előfordulhat, hogy a magyar „vöröst” románul nem a közvetlenül megfelelő színnévvel kell visszaadni, ha a befogadó költői nyelvben egy másik szó járt be hasonló kulturális utat. A fordítás tárgya ugyanis nem a szótár, hanem két irodalom találkozása. Ady román fordításán így nemcsak Ady és Drumaru dolgozik, hanem – Drumaru gondolatmenete szerint – közvetve Eminescu, Blaga, Bacovia, Ion Barbu és Arghezi is: a román költészet egész korábbi tapasztalata részt vesz abban, milyen hangot kaphat egy magyar vers.

Drumaru erre saját munkájából is adott példát. A Halál rokona egyik román sorában tudatosan alkalmazott egy Ion Barbut idéző szókapcsolatot. Nem azért, hogy román költővel helyettesítse Adyt, hanem azért, mert a

román olvasó számára az adott nyelvi fordulat olyan költői fényt hordozott, amely közelebb vihette az eredeti hangulatához. A módszer első látásra eltávolodásnak tűnhet a hűségől, valójában azonban éppen a szótári hűség elégtelenségéből következett.

Ezzel Drumaru jóval radikálisabb fordításelméletet fogalmazott meg annál, mint amit róla a különösen pontos, filológiaiilag fegyelmezett fordító képe sugallhatna. Nem gondolta, hogy a fordító feladata az eredeti sorok nyelvtani és lexikai leképezése. Úgy vélte, a költőt a másik irodalom egész közegében kell újra megszólaltatni. Az eredeti nyelv hagyományát és a célnyelvi irodalom hagyományát egyszerre kell ismerni, különben a fordító legfeljebb jelentéseket tud átvinni, verset nem.

Ady esetében ezt tovább nehezítette a költő erős személyes jelenléte. Drumaru szerint Ady verseiben a költészeten kívüli indulat is folyamatosan betör a szövegbe. A politikai hitvallás, az életrajz, a szerelmek, a betegségtudat, az önarcképek, a fényképekről ismert arc és a költő körül kialakult mitológia mind része annak a „sugárzó körnek”, amelybe a fordítónak be kell lépnie. Adyt tehát nem lehet pusztán versek sorozataként fordítani. A fordító számára az életmű egészének

hangjára kell ráhangolódni, mert ugyanaz a szó más jelentést kap attól függően, milyen Ady-beszéd részeként jelenik meg.

Ez a felfogás magyarázza Drumaru fordításainak következetességét is. Nem az volt a célja, hogy minden egyes versben látványos költői megoldással bizonyítsa saját tehetségét, hanem hogy több száz versen keresztül fenntartsa egy felismerhető román Ady-hangot. Ez nehezebb feladat, mint néhány remek fordítás elkészítése. Egy nagy válogatásban a költő pályájának belső változását is érzékeltetni kell: másképpen beszél az Új versek kihívó fiatal költője, a Léda-versek szerzője, a vallásos kételyekkel küzdő Ady vagy az első világháború végének haláltudatos alkotója.

A Tribuna 1977-es összehasonlító értékelése éppen ebben látta Drumaru nagy eredményét. A fordítások a lelki ellentéteket, az erős színeket, a nyugtalanságot, a bizonytalanságot, az önmagával és másokkal folytatott küzdelmet, valamint a sötét vizek és a repülés visszatérő képzeteit egyaránt láthatóvá tették. Ugyanez az elemzés azonban fenntartással is élt: a fordító finom, rendkívül pontos szövegeiben Ady nagy, pogány és pompázatos gesztusa időnként nehezebben érvényesül.

A megjegyzés különösen jól mutatja, hogy a hetvenes évekre milyen magas szintre jutott a román Ady-kritika. Már nem arról folyt a vita, hogy a fordító félreértett-e egy szót. A kérdés az lett, mennyi Ady-féle pátosz, erőszak, nyelvi túlzás és önmitologizálás marad meg a rendkívül pontos román változatban. A kritikus szerint Jebeleanu esetében a személyes temperamentum könnyebben találkozott Ady látomásos és politikai verseivel, Drumaru viszont pontosabb, árnyaltabb és kiegyensúlyozottabb életművet hozott létre. A két fordítói modell eltérő veszteséggel járt, ezért egyik sem tette fölöslegessé a másikat.

Goga harmadik megoldást képviselt. Az ő román Adyja zeneibb, folyékonyabb és hagyományosabb lett az eredetinél. A későbbi kritika szerint összefoglalta és kisimította a magyar szöveget, ezért a merész szóismétlésekből, erőszakos jelzőkből és váratlan képtörésekből kevesebb maradt meg. Mégis valódi költői szövegeket hozott létre, amelyek nélkül az egész román Ady-hagyomány aligha indulhatott volna el olyan korán.

Jebeleanu ezzel szemben erőteljes költői személyisége révén tudta visszaadni a drámaiságot. Oarcăsu szerint az ő fordításaival válik románul ismét nyugtalanná, lendületessé és kiszámíthatatlanná Ady. Különösen a

látomásos és politikai költeményekben találkozott szerencsésen fordító és fordított költő temperamentuma. Drumaru ezt az erős személyes azonosulást cserélte nagyobb pontosságra és életműszerűsége.

Ha ebből a három nagy fordítói korszakból próbálunk következtetést levonni, nem az derül ki, hogy az egyik fordító „jobb” volt a másiknál. Goga megteremtette az első román Ady-hangot, Jebeleanu erőteljes költői személyiséggel újraalkotta, Drumaru pedig olyan széles és következetes rendszert hozott létre, amelyben az életmű sokfélesége is megmutatkozhatott. A román Ady így fordításról fordításra változott, miközben éppen az eltérő változatok tették egyre pontosabban érzékelhetővé, mi az, amit egyikük sem tud maradéktalanul átvinni.

Ebben a történetben Lucian Blaga különös mellékszereplő. Mindössze két Ady-verset fordított, mégis a hetvenes évek kritikája az egyik változatát a román Ady-fordítás kiemelkedő teljesítményének tekintette. Blaga nem vállalkozott életműközvetítésre, hanem olyan szövegekhez nyúlt, amelyek saját költői érzékenységgel találkoztak. A Sóhajtás a hajnalban román változatát Oarcăsu azért méltatta különösen, mert a vers egzisztenciális hangját és anyagszerű érzékiségét

úgy tudta megszólaltatni, hogy közben román költészetként is önálló maradt. A Tribuna szerint a román írók érdeklődése Ady iránt 1977-ben továbbra is élő volt, és Blaga példája azt mutatta, hogy ehhez nem feltétlenül kellett egész köteteket fordítani.

A fordíthatóság kérdése tehát végül nem igen-nem választ kapott. Ady fordítható, mert románul több mint hat évtized alatt jelentős költői életmű épült köré. Ugyanakkor minden fordítás megváltoztatja, mert a román nyelv saját történetével és költői hagyományával találkozik. Drumaru találó felismerése szerint a fordítónak nem egyes képekre, metaforákra vagy motívumokra kell elsősorban ráhangolódnia, hanem arra a hullámhosszra, amelyen a költő megszólal.

Ez az elméleti kérdés 1977-ben különösen aktuálissá vált. Ady születésének századik évfordulója olyan mennyiségű romániai megemlékezést, tanulmányt, új fordítást és visszatekintést hozott, amelyre korábban nem volt példa. A centenárium egyszerre lett az irodalomtörténeti mérlegkészítés, a kisebbségi magyar kulturális önértelmezés és a hivatalos román kultúrpolitika eseménye. E három réteg időnként egymást erősítette, máskor egészen eltérő Ady-képeket hozott létre.

14. fejezet - 1977: százéves a romániai Ady

Ady Endre 1977. november 22-én lett volna százéves. Romániában az évforduló nem egyetlen emlékülésre vagy néhány irodalmi folyóirat különszámára korlátozódott. Magyar és román nyelvű lapok közöltek tanulmányokat, fordításokat és emlékezéseket, Nagyváradon és más városokban ünnepségeket rendeztek, a szülőföldet újra felkeresték írók és újságírók, az irodalomtörténészek pedig mérleget készítettek arról, mit jelentett addig Ady a román kultúrában. A centenárium mérete már önmagában bizonyította, hogy a költő romániai utóélete jóval túlhaladt a műfordítás szűkebb történetén.

A Tribuna centenáriumi oldala szinte kicsinyített mása volt ennek a sokféleségnek. Létay Lajos személyes emlékezése a szülőföld és az egyetemes költő kapcsolatából indult ki. Adyt egyszerre látta az Ér mellől induló, falujához ragaszkodó embernek és olyan költőnek, aki Párizson és a modern világon át jutott el az „óceánig”. Az írás hangsúlyosan közéleti költőként értelmezte: még a legszemélyesebb versben is kapcsolatot keresett a közösségi tapasztalattal, és azt állította, hogy Ady egész életművét áthatotta a társadalmi felelősség.

Ugyanazon az oldalon Oarcăsu már fordítástörténetet írt, Gogától Drumaruig vezetve végig a román Ady útját. Gavril Scridon pedig Ady román parasztokról szóló publicisztikáját vizsgálta. A három szöveg egymás mellett azt mutatta, hogy 1977-ben már több, egymást kiegészítő Ady létezett: a közéleti költő, a fordítások révén román irodalmi jelenséggé vált alkotó és a román társadalmi viszonyokra figyelő publicista.

A jubileum magyar nyelvű romániai sajtója különösen gazdag volt. Az Utunk nem elégedett meg az ünnepi méltatással. A szerzők egy része azt vizsgálta, mit lehet kezdeni a százéves Adyval egy olyan korban, amelynek irodalmi nyelve és társadalmi tapasztalata már jelentősen eltért az övétől. A költő kultuszát, politikai szerepét, nemzeti önkritikáját és modernségét is újraértékeltek. A centenárium az ünnepi megemlékezés mellett vitát is jelentett arról, mennyire él még Ady, és mi az életműből az, ami történeti dokumentumnál több maradt.

Ez azért figyelemre méltó, mert a jubileumi forma rendszerint a klasszikusok megszelídítésének kedvez. A századik születési évforduló könnyen ünnepi szólamokká alakíthatta volna azt a költőt, aki életében éppen az ilyen hivatalos nyelv egyik legélesebb ellenfele volt. A

romániai magyar írások egy része ezt a veszélyt érzékelte. A kérdés újra és újra az lett, hogyan lehet Adyt úgy kanonizálni, hogy közben ne távolítsák el belőle azt a kellemetlen, vitázó és önmagával is szemben álló hangot, amely költészetének egyik alapja.

A Korunk centenáriumi anyaga ugyancsak sok irányból közelített a témához. Paul Drumaru fordítói műhelynaplója éppen itt jelent meg, de mellette történeti, filozófiai és esztétikai megközelítések is helyet kaptak. Ez a szerkesztési mód önmagában is jelzi a változást az 1948-as Ady-képhez képest. Három évtizeddel korábban egy román válogatás kritikusának még külön figyelmeztetnie kellett arra, hogy Adyt ne kizárólag társadalmi költőként olvassák. 1977-ben már magától értetődő volt, hogy a fordítás problémája, a modern líra, a személyiség, a történelem és a politikai hagyomány egyszerre tartozik az életműhöz.

A román nyelvű sajtóban ugyanakkor erőteljesebben megmaradt az a hagyomány, amely Adyt a két nép kulturális kapcsolatának és a társadalmi haladásnak a jelképévé tette. A centenáriumi írások gyakran idézték Gogával való kapcsolatát, a román parasztokról szóló publicisztikáját és a Magyar jakobinus dalát. Ez részben a román Ady-recepció történeti folytonosságából

következett: ezek voltak azok a motívumok, amelyek már az interbellum óta megkönnyítették elfogadását. Részben azonban a hetvenes évek romániai politikai nyelve is szerepet játszott abban, hogy éppen ezek a hangsúlyok kaptak kiemelt helyet.

Ezt most már nem szükséges pusztá feltételezésként megfogalmazni, mert a források szövege maga árulkodó. Az 1977-es román centenáriumi írások Adyt rendszeresen a „haladó” hagyomány, a román-magyar testvériség és a társadalmi forradalom fogalmaival kapcsolták össze. Egyes cikkek a magyar, román és szláv népek közös sorsának költőjeként mutatták be, mások az 1917-es orosz forradalmat és Ady forradalmi várakozásait kapcsolták egymáshoz. Ezzel a költő egy olyan hivatalos történeti narratívában is helyet kapott, amely a szocialista rendszer előzményeit kereste a múlt „haladó” alakjaiban.

Ez azonban 1977-ben már kevésbé jelentette az egész életmű leszűkítését, mint 1948-ban. Paradox helyzet alakult ki. Az állami ünneplés továbbra is szívesen használta a társadalmi és internacionalista Adyt, miközben a romániai magyar irodalmi élet és a román műfordítás már olyan gazdag Ady-ismerettel rendelkezett, amely nem volt beilleszthető ebbe az

egyetlen képletbe. Ugyanabban az évben jelenhetett meg a forradalmi Adyról szóló jubileumi cikk és Drumaru finom fordításelméleti töprengése arról, miként viszi magával egyetlen szó egész irodalmi múltját.

A történelmi háttér ezért 1977-ben összetettebb hatást gyakorolt a recepcióra, mint a negyvenes évek végén. Romániában ekkorra már megszilárdult Nicolae Ceaușescu rendszere, és a kulturális életben egyre hangsúlyosabb lett a nemzeti kommunista önkép. A hivatalos nyilvánosság egyszerre követelte a szocialista ideológiai keretet és a román nemzeti hagyomány erősítését. Ebben a közegben egy magyar klasszikus ünneplése különleges feladat volt: Adyt úgy kellett romániai kulturális értékként bemutatni, hogy magyarsága megmaradjon, ugyanakkor kapcsolódjon a hivatalosan elfogadott román-magyar együttélési és társadalmi narratívához.

Ady erre kivételesen alkalmas volt. Romániához került szülőföldje, nagyváradi múltja, Goga és más román írók kapcsolata, nemzetiségi publicisztikája, Dózsa-kultusza és társadalomkritikája mind olyan pontokat kínáltak, amelyekkel az életmű beilleszthető volt a romániai kulturális térbe. Az 1977-es román sajtó gyakran éppen ezeket a vonásokat emelte ki. Ebben tehát valóban

felismerhető a történelmi helyzet hatása arra, hogy a teljes életműből mely részeket tartották reprezentatívnak.

Ugyanakkor hiba volna azt állítani, hogy a centenárium kizárólag a Ceaușescu-korszak kulturális konstrukciója volt. A dokumentumok sokkal gazdagabb képet mutatnak. A román Ady-fordítás több mint hatvanéves hagyománya már létezett, Goga 1909-es kezdeményezésétől Petre, Jebeleanu és Drumaru munkájáig. A romániai magyar közösség számára pedig Ady jóval korábban identitásképző klasszikussá vált. Az állami ünneplés ezért egy meglévő kultuszra telepedett rá, és nem maga teremtette azt.

A jubileum egyik legérdekesebb vonása éppen az, hogy a hivatalos emlékezet és a személyes Ady-élmény folyamatosan egymás mellett jelenik meg. Létay Lajos például nem csak társadalmi költőről beszél, hanem arról a kötetéről is, amely diákkora óta elkísérte, és arról a tekintetről, amelyet Ady fényképéről személyesen hozzá szólónak érzett. Ezzel az államilag is támogatott jubileumban megmaradt valami abból a privát olvasói kötődésből, amelyet politikai rendelkezéssel sem létrehozni, sem megszüntetni nem lehet.

A román fordítás történetének centenáriumi összegzése szintén olyan adatokat közölt, amelyek túlmutattak az ünnepi alkalmon. A 237 verset tartalmazó Drumaru-kötet mellett megemlítette, hogy román költők továbbra is készítenek új fordításokat, és külön kiemelte Lucian Blaga két korábbi Ady-változatát. A tanulmány végkövetkeztetése szerint a román irodalom érdeklődése nem zárult le az antológiákkal: Ady újra és újra fordítókat vonzott.

A centenárium földrajza is beszédes volt. Érmindszent – ekkor már Ady Endre nevét viselő településként – és Nagyvárad nemcsak történeti helyszínként, hanem aktív emlékezeti térként jelent meg. A szülőházhoz zarándokló írók és újságírók saját jelenükből próbálták értelmezni azt a falusi világot, amelyből a modern magyar költészet egyik legnagyobb újítója elindult. Nagyváradon pedig Ady újságírói és irodalmi múltja adott különleges helyi jelentést az ünnepségeknek.

A romániai centenárium ezért legalább három különböző esemény volt egyszerre. Állami és intézményi jubileum, amelynek megvolt a maga politikai nyelve; a romániai magyar kultúra nagy önértelmezési alkalma; valamint valódi irodalmi műhely, ahol költők és kritikusok arról vitatkozhattak, hogyan maradhat élő egy

száz éve született szerző. E három szint gyakran ugyanazon folyóirat ugyanazon oldalán találkozott.

Talán ezért különösen beszédes, hogy a centenáriumi Ady nem lett egységes. A hivatalos szövegek forradalmárt, internacionalistát és a népek testvériségének előfutárát ünnepelték. A fordítók a nyelv szinte megoldhatatlan problémáival küzdöttek. A romániai magyar írók azt kérdezték, hogyan lehet megszabadítani Adyt saját kultuszának megmerevedett fordulataitól. A történészek Goga, Emil Isac és a román sajtó kapcsolatát kutatták. Az olvasók pedig továbbra is szerelmi verseket, halálverseket, párizsi költeményeket vagy az Ugar vízióit olvasták.

A századik évforduló így nem lezárta, hanem összesűrítette Ady romániai történetét. Egymás mellé került benne az 1909-es Goga-fordítás, az interbellum hídépítő retorikája, az 1948 utáni forradalmi kánon és Drumaru teljesebb, filológiai igényes Adyja. A centenárium nagysága mögött ezért nemcsak az állami kultúrpolitika állt. Hatvannyolc évnyi román fordítás, kritika, vita és emlékezés ért össze benne.

A következő évek mutatják majd meg, mi történt ezzel a gazdag örökséggel akkor, amikor a Ceaușescu-rendszer

kulturális nyelve egyre szűkebb és önünneplőbb lett. Ady különös helyzete ekkor sem szűnt meg: olyan magyar költő maradt, akinek társadalmi lázadása és nemzeti önkritikája hivatalosan méltatható volt, miközben életművének számos eleme nehezen illett bármely politikai kánon fegyelmébe.

15. fejezet - Ady és Ceaușescu Romániája

Az 1977-es centenárium után Ady romániai jelenléte már olyan intézményes háttérrel rendelkezett, amelyet egyetlen évforduló elmúltával sem lehetett felszámolni. Fordítások tucatjai, önálló kötetek, bibliográfiák, tanulmányok, emlékhelyek és több évtizedes kritikai hagyomány kapcsolódott hozzá. Paul Drumaru munkája révén románul is hozzáférhetővé vált az életmű tekintélyes része, a romániai magyar irodalomban pedig Ady régen túljutott azon a szakaszon, amikor klasszikus rangját bizonyítani kellett. A kérdés inkább az volt, mit kezd ezzel az örökséggel az a kulturális rendszer, amelyben a hetvenes évek végétől egyre szűkebb lett a nyilvánosan megengedett történeti és nemzetiségi beszéd tere.

A források alapján ezen a ponton érdemes különösen óvatosan fogalmazni. Nincs olyan általunk ismert

dokumentum, amelyből egy központilag kidolgozott, kései Ceaușescu-kori Ady-politika lenne rekonstruálható. Nem állítható tehát, hogy Bukarest meghatározta volna, mely verseket kell olvasni, vagy hogyan kell Adyt értelmezni. A sajtóanyagokból inkább közvetett változás látható. Az 1977-es jubileum után jóval ritkábbá válnak azok a nagy, koncentrált Ady-összeállítások, amelyekben egyszerre találkozott a román és a magyar recepció, miközben a fordítástörténeti és bibliográfiai érdeklődés továbbra is jelen maradt.

A nyolcvanas évek egyik különösen beszédes adata egy román bibliográfiai összegzésből származik. A magyar irodalom román recepcióját feltérképező munka 17 140 tételt regisztrált, és az írók közül Ady állt az első helyen 1374 pozícióval. Petőfi 1328, József Attila 511, Arany János 276 tétellel követte. Ez az adat nem azt mondja meg, hány román olvasó olvasta ténylegesen Adyt, és még kevésbé azt, milyen hatással volt rájuk. Azt viszont világosan mutatja, hogy a román irodalmi közvetítés történetében Ady addigra kivételesen sűrű dokumentációt hagyott maga után.

Ugyanez az összegzés egy másik figyelemre méltó állítást is tett: a század első hat évtizedében megjelent harminc román nyelvű Ady-kötettel Románia a költő

külföldi befogadásának élvonalába került. A pontos nemzetközi rangsort külön bibliográfiai vizsgálat nélkül nem érdemes abszolút tényként kezelni, a román forrás azonban jól érzékelteti saját kulturális önértékelését. Ady román recepcióját ekkor már olyan teljesítménynek tekintették, amelyre a román műfordítás története joggal lehet büszke.

Ebben az 1980-as évekbeli nézőpontban feltűnően kevesebb szerepet kapott az 1948-ban oly hangsúlyos forradalmi Ady. A bibliográfiai cikk elsősorban fordítókról, művekről, irodalmi kapcsolatokról és a két nyelv közötti közvetítés eredményeiről beszélt. Goga, Jebeleanu, Blaga, Emil Giurgiuca, Teodor Murășanu, Paul Drumaru és számos más fordító neve sorakozott egymás mellett. A költő politikai használhatósága helyett maga a recepció története vált kulturális értéké.

Ez a változás nem feltétlenül a politikai befolyás csökkenését jelentette. A nyolcvanas évek romániai kulturális életét ezzel szemben erős állami ellenőrzés, egyre hangsúlyosabb nacionalista diskurzus és a kisebbségi intézmények szűkülő mozgástere jellemezte. A rendelkezésünkre álló Ady-forrásokból azonban nem vezethető le egyenes oksági kapcsolat e folyamatok és valamely konkrét Ady-értelmezés között. Biztosabban

annyi mondható, hogy a korábbi évtizedekben kialakult recepciótörténeti infrastruktúra tovább működött, miközben az Ady körüli nyilvánosság kevésbé volt látványos, mint 1957-ben, 1969-ben vagy 1977-ben.

A helyzetben volt némi történelmi irónia. A rendszer hivatalos kultúrpolitikája a román nemzeti hagyományt egyre erősebben hangsúlyozta, miközben a román Ady-recepció egyik legnagyobb korábbi érdeme éppen az volt, hogy egy magyar költőt több évtizedes következetességgel a román kulturális nyilvánosság részévé tett. A hetvenes évek végére Drumaru neve már annyira összeforrt Adyval, hogy más magyar költők fordításairól szóló román kritikák is elsősorban az 1972-es Poeme kötet fordítójaként mutatták be. A Scînteia 1979-ben Salamon Ernő román kötetének ismertetésekor éppen így azonosította őt.

Ez fontos jelzés. Ady addigra nem csak fordított szerző volt, hanem mérce is. Ha egy műfordítót azzal lehetett bemutatni a román olvasónak, hogy ő készítette az Ady-Poeme kötetet, akkor a név mögött feltételezett kulturális ismertség állt. A fordító presztízse részben abból származott, hogy olyan életművet közvetített, amelyet a román irodalmi nyilvánosság már jelentős teljesítményként tartott számon.

A folytonosságot az is mutatja, hogy a fordítástörténet egyre inkább önálló tudományos témává alakult. Az 1977-es Tribuna még az élő fordítói folyamat végpontjaként mutatta be Drumarut, és Ady különleges helyét azzal magyarázta, hogy versei már életében, alig néhány évvel magyar megjelenésük után románul olvashatók voltak. A nyolcvanas évekre ugyanez a történet már bibliográfiákban, adatgyűjtésekben és összehasonlító irodalomtörténeti munkákban rögzült.

Az ideológiai Ady ezzel természetesen nem tűnt el. A kommunista korszakban kialakított szóképlet – haladó költő, társadalmi lázadó, sovinizmusellenes publicista, Dózsa örököse – továbbra is könnyen használható volt. Ezek a megjelölések ráadásul nem minden esetben pusztán hivatalos formulák voltak, mert valós életműrészekre támaszkodtak. A különbség inkább az arányokban rejlett. Az 1948-as Jebeleanu-kötetnél még maga a kortárs kritikus tartotta szükségesnek figyelmeztetni az olvasót, hogy a társadalmi Ady nem azonos a teljes Adyval. A hetvenes-nyolcvanas évekre ez a figyelmeztetés sokkal kevésbé volt szükséges, mert a románul hozzáférhető költészet már önmagában cáfolta az egyoldalú portrét.

A romániai magyar irodalomban még kevésbé lehetett Adyt pusztán politikai szerepre szűkíteni. A centenáriumi írások személyes olvasói emlékekről, költői örökségről, nyelvről és moderniségről szóltak, és ezek a rétegek az ünnepségek után sem tűntek el. Létay Lajos 1977-ben a diákkora óta vele élő Ady-kötetről írt, s a költőt olyan állandó személyes jelenlétként ábrázolta, amely jóval túlél bármely hivatalos jubileumot.

A kései államszocialista korszak ezért a román Ady történetében kevésbé jelent új kánont, mint inkább az addig felépült kánon megszilárdulását. A nagy fordítási vállalkozások lényegében megtörténtek, a recepció fő vonalai ismertek voltak, a bibliográfiai feldolgozás pedig már azt mérte fel, milyen hatalmas anyag gyűlt össze 1909 óta. Ady többé nem olyan idegen szerző volt, akit be kellett vezetni a román kultúrába. A jelenléte maga vált történeti tényné.

Éppen ezért 1989 különösen érdekes próbát jelentett. Ha Ady romániai jelentőségét elsősorban az államszocialista kultúrpolitika tartotta volna életben, a rendszer bukásával gyors eltűnésére lehetett volna számítani. Ha viszont a több évtizedes fordítói és kritikai munka önálló kulturális hagyományt teremtett, annak a politikai keret megszűnése után is nyomot kellett

hagynia. A kilencvenes évek forrásai alapján az utóbbi történt, bár a recepció természete és intenzitása megváltozott.

16. fejezet - Mi maradt Adyból?

1989 után megszűnt az a politikai rendszer, amely több mint négy évtizeden keresztül meghatározta Románia kulturális intézményeit és azt a nyelvet is, amelyen a magyar-román irodalmi kapcsolatokról hivatalosan beszélni lehetett. Ezzel eltűnt az a kényszer is, hogy Adyt a „haladó hagyomány”, a népek testvérisége vagy a szocialista társadalmi fejlődés előfutáraként kelljen indokolni. A változás kiváló alkalmat kínált annak megfigyelésére, mi marad egy költő külföldi kultuszából, ha eltűnik mellőle az állami ideológiai támogatás.

A válasz nem az lett, hogy Ady eltűnt. Inkább az történt, hogy elvesztette korábbi politikai kiváltságos helyzetét, miközben irodalmi és recepciótörténeti jelenléte tovább élt. A kilencvenes években már nem volt szükség arra, hogy egy új Ady-válogatás megjelenését a román-magyar politikai közeledés bizonyítékaként ünnepeljék, mint 1948-ban. A költőből ismét sokkal inkább klasszikus lett: olyan magyar szerző, akinek

román fordítási hagyománya önmagában indokolta az újrakiadásokat és a róla szóló tanulmányokat.

Ennek kézzelfogható példája az 1996-ban Nagyváradon, a Cogito Kiadónál megjelent *Sânge și aur*. A könyv George A. Petre fordítását hozta vissza, vagyis annak az 1930-as vállalkozásnak az örökségéhez nyúlt vissza, amely az első önálló román Ady-kötetet teremtette meg. Egy 1998-as román ismertetés már nem Ady politikai használhatóságát tette meg fő kérdésnek. Az Új versek modern fordulatát, a költői látomást, a szimbolista hangulatot, a halál és a szerelem képeit, a vallási kérdéseket, a zeneiséget és az életmű különböző korszakait próbálta bemutatni.

Ez a hangsúlyváltás sokatmondó. Az 1948-as Șulutiu-recenzióban még külön probléma volt, hogy a huszonkét versből álló válogatás túl erősen a társadalmi költőre irányítja az olvasó figyelmét. Fél évszázaddal később egy román kritikus már külön magyarázkodás nélkül beszélhetett a romantikus, szimbolista, vallási és személyes Adyról. A politikai költészet továbbra is része maradt a portrénak, de nem uralta el.

Az újrakiadás helyszíne sem mellékes. Nagyvárad ismét annak a román Ady-hagyománynak egyik központja

lett, amelynek történetében a város már a harmincas években fontos szerepet játszott. Az első román Ady-kötet is itt született, és hat évtizeddel később ugyanennek a fordítói hagyománynak az újjáélesztése ismét Nagyváradhoz kapcsolódott. A város szerepe ezzel túlélte azokat a politikai rendszereket, amelyek közben körülötte megváltoztak.

A történet következő fontos állomása már kifejezetten recepciótörténeti természetű. Nae Antonescu 2003-ban a Steaua hasábjain Corneliu Crăciun Ady román kulturális fogadtatását feldolgozó könyvét ismertette. A bemutatott munka nem új politikai Ady-képet akart teremteni, hanem rendszerezte, hogyan jelent meg a költő a román kultúrában évtizedről évtizedre. Goga, George A. Petre, Jebeleanu, Teodor Murășanu, Gabriel Georgescu, Iustin Ilieșiu és Drumaru fordításai ugyanannak a hosszú folyamatnak állomásaiként jelentek meg.

Ez lényeges változás. A recepció ekkor már saját történetét kezdte kutatni. Nem az volt az elsődleges kérdés, hogy „mit üzen Ady a román népnek”, hanem az, miként olvasták a románok Adyt, kik fordították, milyen személyes kapcsolatai voltak román írókkal, és milyen kép alakult ki róla a különböző évtizedekben. A kulturális kapcsolatok gondolata megmaradt, de jóval kevésbé

ideologikus formában: irodalmi kapcsolattörténetként, fordítástörténetként és összehasonlító vizsgálatként.

Nae Antonescu 2003-as értékelésében különösen nagy súlyt kaptak Ady román személyes kapcsolatai: Octavian Goga mellett Iosif Vulcan, Emil Isac, Otilia Marchiş-Bölöni és mások. A kritikus azt is hangsúlyozta, hogy a román olvasók – különösen Erdélyben – a számos fordításnak köszönhetően ismerik és becsülik a költészetet. A megfogalmazásban tovább élt a román-magyar barátság gondolata, de már nem állami politikai programmá alakítva, hanem egy több évtizedes irodalmi kapcsolatháló következményeként.

Ez a változás segít pontosabban megérteni az egész huszadik századi történetet is. A kommunista korszak valóban hatalmas lendületet adott az Ady-fordításoknak, és különösen az első években erősen meghatározta, mely életműrészek kerülnek előtérbe. De ha Ady román jelenléte kizárólag ebből a politikai támogatásból származott volna, 1989 után nehéz lenne megmagyarázni Petre fordításának újrakiadását, a kilencvenes évek román kritikáit vagy a 2000-es évek recepciótörténeti érdeklődését.

A magyarázat sokkal hosszabb történetben rejlik. Adyt már Goga 1909-ben fordította, tehát román pályája jóval megelőzte a kommunizmust. Az interbellumban önálló könyve és komoly román kritikai visszhangja volt. A háború után a politikai rendszer ezt a meglévő hagyományt használta fel és erősítette meg, olykor egyoldalúan, ugyanakkor példátlan fordítási infrastruktúrát is teremtett körülötte. Amikor ez a rendszer megszűnt, a politikai keret lehullott, de a létrehozott könyvek, fordítások és kritikai hagyomány megmaradtak.

Éppen ezért az 1989 utáni Ady kisebb nyilvánossága nem feltétlenül a recepció kudarcát jelenti. Egy klasszikus jelenléte nem mérhető kizárólag jubileumi különszámok és politikai ünnepségek számával. A korábbi korszakokban Ady neve gyakran azért került a nyilvánosság középpontjába, mert valamilyen történelmi vagy ideológiai funkciót is betöltött. A rendszerváltás után erre kisebb szükség volt, így jobban elkülönülhetett az irodalmi érdeklődés a politikai használattól.

A kilencvenes évek *Sânge și aur* kiadása ennek jó példája. Az 1930-as román fordítás újramegjelentetése egyben a saját román Ady-hagyomány visszafelfedezését jelentette. Nem kizárólag Adyhoz tértek vissza, hanem

George A. Petre munkájához és ahhoz a két világháború közötti kulturális közeghez is, amelyet a kommunista korszak hosszú évtizedeken át részben saját előtörténeteként értelmezett. Az új kiadás már megszabadíthatta ezt az örökséget a későbbi politikai teleológiától: Petre ismét saját korának fordítójaként jelenhetett meg.

Ugyanilyen jelentős a 2003-as recepciótörténeti nézőpont. Corneliu Crăciun munkáját Nae Antonescu olyan könyvként méltatta, amely évtizedenként követi Ady román „percepcióit”, és könyvek, folyóiratok, fordítások, emlékiratok segítségével rendszerezi a hagyományt. Ez már szinte pontosan ugyanaz a kérdés, amelyet e kötet is feltesz: nem azt keresi, mi volt Ady „igazi” román jelentése, hanem azt, hogyan változott meg a róla alkotott kép az időben.

Az 1989 utáni források azt is megmutatják, mi bizonyult a politikai rendszereknél tartósabbnak. Goga első fordításának története továbbra is visszatért. Nagyvárad szerepe megmaradt. Drumaru 1972-es kötete továbbra is fordítástörténeti mérföldkőnek számított. Ady román kapcsolatait tovább kutatták, és a román költészetben kialakult fordítási hagyomány önálló kulturális értékévé vált. A „forradalmi Ady” ugyan

elvesztette azt a kiváltságos helyet, amelyet 1948 után kapott, maga Ady azonban nem tűnt el vele együtt.

Ebből a szempontból különösen tanulságos visszanézni az 1977-es Tribuna megállapítására. Oarcăsu akkor azért nevezte kivételesnek Ady román útját, mert a költőt már életében fordították, majd több nemzedék újra és újra visszatért hozzá. Ez a folytonosság végül fontosabbnak bizonyult bármelyik egyedi politikai értelmezésnél. Goga Adyja, Petre Adyja, Jebeleanu Adyja és Drumaru Adyja nem olvadt össze egyetlen román változattá. Éppen az eltéréseik biztosították, hogy az életmű ne legyen egyetlen korszakhoz kötve.

A román Ady történetének végén ezért nem az látható, hogy egy magyar költőt a román kultúra maradéktalanul „befogadott”. A fogalom túl végleges lenne. Inkább egy több mint kilencven éven keresztül újrainduló párbeszéd rajzolódik ki, amelyben minden nemzedék más szövegeket olvasott fontosnak, más fordítói normákat követett és más történelmi kérdéseket vitt magával Adyhoz.

A legnagyobb változás talán éppen az, hogy a huszonegyedik század elejére már maga ez a változékonyság vált kutatás tárgyává. A román Ady többé

nem egyetlen költőportré volt, hanem saját recepciótörténettel rendelkező kulturális jelenség. Ez pedig visszavezet az egész történet alapkérdéséhez: hány Ady létezett Romániában, és mit mondanak ezek a különböző Ady-képek arról a korról, amely létrehozta őket?

Utószó

Kié Ady?

Ady Endre romániai története első pillantásra fordítástörténetnek látszik. 1909-ben Octavian Goga két verset ültet át románra, a húszas-harmincas években újabb fordítók követik, 1930-ban megjelenik az első önálló román Ady-kötet, a második világháború után Eugen Jebeleanu új nyelvet keres hozzá, majd 1972-ben Paul Drumaru 237 verssel addig nem látott méretű román életművet hoz létre. A számsor azonban csak a történet vázát adja. Valójában minden fordítás mögött ott állt egy döntés arról is, milyen költőt érdemes megmutatni, és minden döntés mögött egy korszak, amely saját kérdéseivel fordult Adyhoz.

Ezért nincs egyetlen román Ady. Goga 1909-ben azt a költőt fedezte fel, akinek esztétikai lázadásában politikai tiltakozást is érzett. Az Új versek merészségét nem választotta el attól a Magyarországtól, amely ellen Ady verseinek egy része fellázadt. Nem véletlenül két protestáló költeménnyel kezdett, majd az 1920-as években A magyar Ugaron és más versek fordításával folytatta. Későbbi emlékezésében is azt hangsúlyozta, hogy az Ady-élmény egyszerre volt művészi és politikai.

A két világháború közötti román fordítók már tágitották ezt a képet. A nagy társadalmi szimbólumok – a Tisza, a magyar Ugar, Dózsa, a Nagyúr és a páva – továbbra is vonzották őket, de mellettük egyre több szimbolista, párizsi és személyes vers jelent meg. A román Ady így lassan levált a kizárólag politikai közvetítésről, bár társadalmi és nemzetiségi mondanivalója továbbra is különleges jelentőségű maradt. Az 1977-es összegzés már egész fordítói nemzedéket sorolt Goga mellé: Emil Giurgiucát, Teodor Murăsanut, George A. Petrét, Avram P. Todort és Costa Căreit.

Trianon után a földrajz is megváltoztatta Ady romániai helyzetét. Érmindszent és Nagyvárad Romániába került. A költő immár nem csupán egy szomszéd ország nagy magyar szerzője volt, hanem olyan klasszikus, akinek életútja fizikailag is részévé vált Románia kulturális földrajzának. Ettől kezdve az Ady-emlékezet egyszerre lehetett magyar kisebbségi ügy és román kulturális kapcsolat. Az emléktáblák, ünnepségek és nagyváradi kultusz ezért más természetű jelenség volt, mint egy külföldi író szokásos recepciója.

A két világháború közötti forrásokból az is látszik, hogy Ady politikai értelmezése ekkor még több irányba

nyitva állt. Román kritikusok szívesen hangsúlyozták sovinizmusellenességét, a román parasztok iránti érzékenységét és Gogával való kapcsolatát, de nem feltétlenül tekintették kommunista előfutárnak. Ez azért fontos, mert jól mutatja, milyen gyorsan változhat ugyanannak az életműnek a jelentése anélkül, hogy maga a mű megváltozna.

1945 után viszont nagyon közvetlenül kimutatható a történelmi helyzet hatása. A forradalmi, Dózsa-hagyományhoz kapcsolódó, társadalmi igazságtalanságokat támadó Ady került előtérbe. A háború utáni új rendszer olyan történeti elődöket keresett, akikből a társadalmi haladás, az osztályszolidaritás és a magyar-román együttműködés hagyományát lehetett felépíteni. Ady erre kivételesen alkalmas volt, mert ehhez nem kellett idegen mondatokat adni a szájába: valóban megírta A magyar jakobinus dalát, valóban Dózsára hivatkozott, valóban támadta a régi Magyarország társadalmi és politikai rendjét.

A hangsúlyok átrendezése mégis jól látható. Octav Șuluțiu 1948-ban maga számolta össze, hogy Jebeleanu huszonkét fordításából mindössze hét tartozik a szorosabban személyes lírához. A többi a társadalmi tiltakozás, Dózsa, az elnyomottakkal vállalt szolidaritás, a

kizsákmányolók elleni indulat és a jobb jövő képét emeli ki. A recenzens ezt értéknek tekintette, ugyanakkor figyelmeztetett arra, hogy ebből a román olvasó könnyen téves képet alkothat: Ady költészete jóval nagyobb és ellentmondásosabb, mint a társadalmi versek sora.

Ez az 1948-as figyelmeztetés talán a román Ady-recepció egyik legérdekesebb dokumentuma. A rendszer éppen kialakítja a maga használható Adyját, miközben ugyanabban a politikai környezetben egy román kritikus már jelzi az egyszerűsítés veszélyét. Şuluţiu Jebeleanut azért dicséri, mert fordításai költészetként működnek, és a forradalmi Ady bemutatását is fontosnak tartja, mégsem fogadja el, hogy ez legyen a teljes életmű.

Ez teszi különösen tanulságossá a román Ady történetét. A politikai rendszer befolyásolhatja, mely verseket nyomtatják újra gyakrabban, milyen szavakkal beszélnek róluk, mely történeti kapcsolatok kerülnek reflektorfénybe. Nem képes azonban teljesen meghatározni, mi történik egy életművel, ha azt sok fordító, kritikus és olvasó veszi birtokba. Minél több szöveg kerül forgalomba, annál több lehetőség nyílik olyan értelmezésekre is, amelyeket az eredeti kulturális program nem feltétlenül tervezett.

A történet elején Goga még két vers alapján mutatta meg saját Adyját. A hetvenes évekre a román olvasó már összevethette Gogát Jebeleanuval és Drumaruval. Megfigyelhette, hogyan teszi Goga zeneibbé és lineárisabbá a magyar eredetit, hogyan ad Jebeleanu nagyobb drámai erőt a látomásos verseknek, és hogyan próbál Drumaru lexikailag és szerkezetileg közelebb kerülni Adyhoz. Az 1977-es kritika már nemcsak dicsérte vagy elutasította a fordításokat, hanem azt mérlegelte, milyen Ady-tulajdonságok vesznek el vagy erősödnek fel bennük.

Ilyen értelemben a fordítások nem másolatok, hanem Ady román életrajzának egyes állomásai. Goga versei azt mutatják meg, hogyan lehetett Ady 1909-ben román költői nyelven megszólaló kortárs. Petre munkája azt, hogyan próbálták a két világháború között könyvvé és kánonná rendezni. Jebeleanu versei az 1948 utáni politikai és esztétikai fordulatot rögzítik. Drumaru pedig azt a pillanatot, amikor a román recepció már nem néhány reprezentatív Ady-vers közvetítésére, hanem az életmű sokféleségének megőrzésére törekedett.

A kérdés tehát nem az, melyikük adta vissza az „igazi” Adyt. Ilyen végső román Ady aligha hozható létre. Az eredeti magyar költészet ugyanúgy nem egyetlen

hangból áll, ahogyan a fordítások sem egyetlen módszerből. A román változatok értéke éppen különbségükben rejlik. Megmutatják, mit érzett fontosnak egy román költő 1909-ben, egy interbellum műfordító 1930-ban, egy kommunista korszakban dolgozó nagy költő 1948-ban vagy egy filológiai pontosságra törekvő műfordító 1972-ben.

A történet még egy egyszerű következtetést is megnehezít. Ady román recepciója egyszerre lehetett őszinte irodalmi érdeklődés és politikailag támogatott kulturális gyakorlat. A kettőt sok esetben nem lehet szétválasztani. Jebeleanu fordításait nyilvánvalóan segítette az a történelmi helyzet, amelyben a román-magyar közeledést hivatalosan is támogatandó ügynek tekintették, ettől azonban fordításai nem váltak kevésbé költőivé. Drumaru kötete szocialista Romániában jelent meg, mégsem azért lett fordítástörténeti mérföldkő, mert a rendszernek szüksége volt rá, hanem mert egy kivételesen nagy és következetes műfordítói teljesítmény állt mögötte.

Ugyanez igaz a korábbi korszakokra is. Goga politikai olvasata nem teszi politikai röpirattá az első fordításokat. George A. Petre könyve egyszerre volt román-magyar kulturális gesztus és fordítói kísérlet. A nagyváradi

Ady-kultusz pedig egyszerre lehetett magyar kisebbségi önazonosság, helyi emlékezet és román részről támogatott kulturális kapcsolat.

Ha van valami, amit a román Ady több mint kilenc évtizedes története világosan megmutat, az éppen az, hogy az irodalmi művek jelentése nem őrizhető légmentesen. A politikai határ megváltozik, és ugyanaz a vers más országban találja magát. A rendszer megváltozik, és ugyanabból az életműből más versek kerülnek előre. Új fordító érkezik, és egy régi költemény egészen más hangon szólal meg. Új évforduló jön, és a korábbi értelmezésekből már maga is történeti dokumentum lesz.

Ady ebből a szempontból különösen alkalmas szerzőnek bizonyult. Költészetében olyan mértékben fonódik össze magánélet, nemzet, politika, vallás, szerelem, pénz, betegség és halál, hogy minden korszak találhatott benne valamit, amit saját jelenének kérdésévé tehetett. Az egyik korszak a Dózsa-verseket emelte előre, a másik a nemzetiségi publicisztikát, a következő a modernista nyelvet vagy a teljes lírai életművet. Egyik választás sem volt teljesen önkényes, de egyik sem volt semleges sem.

Éppen ezért helyesebb több román Adyról beszélni. Volt Goga Adyja, aki a konzervatív Magyarország ellen kiáltott. Volt Petre Adyja, aki már önálló román kötetben mutatta meg a magyar modernséget. Volt az 1948 utáni forradalmi Ady, akit Dózsa örököseként és a népek közös küzdelmének költőjeként állítottak előtérbe. Volt Jebeleanu drámai és prófétai Adyja, majd Drumaru pontosabb, szélesebb, több korszakot összekapcsoló Adyja.

Ezek közül egyik sem tekinthető hamisnak pusztán azért, mert eltér a másiktól. A torzítás ott kezdődik, amikor valamelyik rész az egész helyére akar lépni. Şuluţiu ezt már 1948-ban felismerte, amikor a forradalmi Ady iránti lelkesedés közben figyelmeztetett arra, hogy a költő „az egész lantot” végigjárta, és a társadalmi líra csak egy rétege összetett személyiségének.

Talán ez a legjobb válasz arra a kérdésre is, kié Ady. Nem lett román költő attól, hogy több száz verse megszólalt románul, és Románia sem sajátíthatta ki azzal, hogy életének fontos helyszínei az ország területére kerültek. Magyar költő maradt, nyelvének egyik legmélyebben magyar alkotója. Éppen ezért figyelemre méltó, hogy ilyen gazdag életet tudott élni egy másik nyelven.

A román recepció értéke végül nem abban mérhető, mennyire tudta „magáévá tenni” Adyt. Inkább abban, hogy közel egy évszázadon át újra és újra megpróbálta elolvasni, lefordítani, vitatni és saját kérdései közé helyezni. A történet 1909-ben két verssel kezdődött. Hetven évvel később már egy román kritikus 237 versből álló Drumaru-kötetről írhatott, miközben Goga, Jebeleanu és más fordítók teljes hagyománya állt mögötte.

Az első román Ady-fordító még az élő, vitatott magyar költőt figyelte. A későbbi fordítók már klasszikussal dolgoztak, majd egy idő után saját román Ady-hagyományukkal is vitatkozniuk kellett. Talán éppen ez jelzi a befogadás legmélyebb formáját. Egy idegen szerző akkor válik igazán jelenlévővé egy másik kultúrában, amikor már nemcsak az eredetiről, hanem az addigi fordításairól és értelmezéseiről is lehet történetet írni.

Függelék

A román Ady történetének kronológiája

1909

Octavian Goga a Luceafărul 5. számában közli Ady első ismert román fordításait: A Halál-tó fölött és A Krisztusok mártírja román változatát. A későbbi román recepciótörténet ezt tekinti Ady román nyelvű pályája kezdetének. Goga később úgy emlékezik, hogy az Új versek egyszerre jelentett számára rendkívüli művészi élményt és politikai hitvallást.

1912-1914

A román sajtóban Ady és Goga kapcsolatával, valamint Ady magyar-román politikai nézeteivel összefüggő szövegek jelennek meg. Ezek később fontos forrásai lesznek a két költő kapcsolatáról szóló recepciótörténetnek.

1919

Ady halála után a román fogadtatás már nem kortárs költőként, hanem egy lezárult életmű szerzőjeként fordul hozzá. Ugyanebben az időszakban Erdély és a Partium politikai helyzete gyökeresen megváltozik, így Ady szülőföldjének és nagyváradi pályakezdésének fontos helyszínei Romániába kerülnek.

1922-1924

Goga újra Adyt fordít. A későbbi bibliográfiai összegzés négy új fordítását sorolja fel: A magyar Ugaron, Mit akarok?, Későn jössz, asszony és A poéta. Ezzel világossá válik, hogy 1909-es érdeklődése nem egyszeri epizód volt.

1920-as évek

Egyre több román fordító kapcsolódik be Ady közvetítésébe. A későbbi összefoglalások Emil Giurgiuca, Teodor Murășanu, George A. Petre, Avram P. Todor és Costa Cărei nevét emelik ki. A társadalmi-politikai versek mellett fokozatosan megjelenik a szimbolista, párizsi és személyes Ady is.

1929

A Familia George A. Petre több Ady-fordítását közli. A válogatás már az életmű több arcát mutatja, és közvetlen előzménye az első önálló román Ady-kötetnek.

1930

Nagyváradon megjelenik George A. Petre Sânge și aur című kötete, az első önálló román nyelvű Ady-versválogatás. A korszak román és magyar kritikája egyszerre méltatja kulturális jelentőségét és érzékeli Ady nyelvének fordítási nehézségeit.

1930-as évek

A román Ady-kép tovább tágul. A társadalomkritikus és sovinizmusellenes költő mellett egyre nagyobb figyelem jut a modernista, szimbolista, szerelmi és halálköltészetre.

1939

Ady halálának huszadik évfordulóján román és romániai magyar lapok hosszú portrékkal, tanulmányokkal és emlékezésekkel jelentkeznek. A korszak Ady-képe már jóval összetettebb a századelő első fordításainak politikai hangsúlyánál.

1945-1947

A háború utáni új politikai rendszerben látványosan előtérbe kerül a forradalmi, társadalmi és Dózsa-hagyományhoz kapcsolódó Ady. A román-magyar együttélés kérdését egyre inkább az osztályszolidaritás hivatalos nyelvében értelmezik.

1948

Több jelentős román Ady-kiadvány jelenik meg. Gabriel Georgescu és V. Herman Scăpărătorul focului című kötete, valamint Eugen Jebeleanu Poeme din Ady Endre válogatása a háború utáni fordítási hullám központi eseményei közé tartozik.

1948. június 4.

Octav Șuluțiu a Națiunea hasábjain részletesen méltatja Jebeleanu fordításait. A kötetet a román-magyar kulturális közeledés eseményének nevezi, ugyanakkor figyelmeztet arra, hogy a társadalmi és forradalmi Ady túlsúlya nem adhat teljes képet a költőről.

1955

Megjelenik Jebeleanu újabb Poeme kötete, 78 Ady-verssel. A későbbi román kritika szerint e fordításokban Ady lírája visszakapja drámai, nyugtalan és kiszámíthatatlan jellegét.

1957

Ady születésének nyolcvanadik évfordulóján az Igaz Szó nagy tematikus összeállítása a fordítások, a korabeli román sajtó, a Goga-kapcsolat és a romániai Ady-kultusz történetét egyaránt vizsgálja. A recepció egyre hangsúlyosabban válik filológiai kutatás tárgyává.

1960-as évek

A románul hozzáférhető Ady-életmű folyamatosan bővül. A korábbi forradalmi és társadalmi hangsúly mellett egyre teljesebb lírai portré rajzolódik ki.

1969

Ady halálának ötvenedik évfordulója újabb mérlegkészítést indít. A romániai kutatás már nemcsak a

fordításokat számlálja, hanem azt is vizsgálja, miként változott Ady képe a román olvasók előtt.

1970

Gabriel Georgescu Spre mîine címmel újabb Ady-válogatást jelentet meg. A román fordítástörténet folytonossága ekkorra már több fordítói nemzedéket köt össze.

1972

Megjelenik Paul Drumaru Poeme kötete. A későbbi összegzés szerint 237 verset tartalmaz Ady valamennyi fontosabb költői korszakából, és az addigi legteljesebb román Ady-vállalkozásnak számít.

1974

Szász János „Fordítható-e Ady?” kérdésfelvetése már azt jelzi, hogy az Ady-fordítás önálló esztétikai és elméleti problémává vált. A kérdés többé nem az, megszólaltatható-e Ady románul, hanem hogy a nyelv és a költői hagyomány mely elemei őrizhetők meg.

1977

Ady születésének centenáriuma a romániai recepció egyik csúcspontja. Magyar és román nyelvű folyóiratok különszámokkal, tanulmányokkal, fordításokkal, személyes emlékezésekkel és recepciótörténeti

összegzésekkel jelentkeznek. A Tribuna Gogától Drumaruig tekinti át a fordítás történetét, és a költő román publicisztikai vonatkozásait is tárgyalja.

1979-1981

Drumaru neve más magyar szerzők román fordításainak kritikáiban is az Ady-Poeme kötet révén jelenik meg. Ady fordítása ekkorra már a műfordító szakmai névjegyének számít.

1984

A romániai magyar irodalom román nyelvű recepcióját összegző bibliográfiai feldolgozás már olyan mennyiségű Ady-anyagot mutatott ki, amelyből világosan látszott a költő kivételes helyzete. A Tribuna ismertetése szerint Ady 1374 bibliográfiai tétellel állt a magyar szerzők élén, Petőfi 1328, József Attila 511, Arany János pedig 276 tétellel követte. A felsorolt fordítók között Eugen Jebeleanu, Emil Giurgiuca, Teodor Murășanu, Mihai Beniuc, Veronica Porumbacu, Francisc Păcurariu, Haralambie Grănescu, Constantin Olariu, Gelu Păteanu, Petre Saitiș és Paul Drumaru neve is szerepelt. Az adat nem olvasottsági mutató, hanem bibliográfiai jelenlétet mér, mégis jól mutatja, milyen sűrű román kulturális hagyomány épült Ady köré.

Ebben a korszakban Drumaru 1972-es kötete már viszonyítási pontnak számított. Néhány évvel korábban a Scînteia egy másik magyar költő román fordításának ismertetésekor úgy mutatta be őt, mint akit a román olvasók különösen Ady Poeme című kötete révén ismernek. Az Ady-fordítás tehát addigra nemcsak a költő román jelenlétének része, hanem a műfordító szakmai tekintélyének egyik alapja lett.

1989

A romániai rendszerváltás megszüntette azt az állami kultúrpolitikai keretet, amelyben Ady több évtizeden át a „haladó hagyomány”, a társadalmi lázadás és a román-magyar együttműködés egyik történeti alakjaként jelenhetett meg. Maga a fordítói hagyomány azonban nem tűnt el vele. A korábbi évtizedekben létrejött kötetek, bibliográfiák, irodalomtörténeti tanulmányok és emlékhelyek továbbra is rendelkezésre álltak, ezért az 1989 utáni recepció már ezekhez is viszonyulhatott.

A változás inkább az Ady-kép politikai funkciójának gyengülésében érzékelhető. A rendszerváltás után nem kellett a költő román megjelentetését román-magyar államközi vagy ideológiai közeledéssel indokolni. Ez lehetővé tette, hogy az interbellum fordítói hagyomány, a modernista költő, a szerelmi és halállíra, valamint a

fordítás esztétikai kérdései nagyobb önállóságot kapjanak.

1996

Nagyváradon a Cogito Kiadó ismét megjelentette a *Sânge și aur* című válogatást George A. Petre fordításában. A kiadás jelentősége túlmutatott egy régi fordítás újbóli közreadásán. A román Ady-recepció visszanyúlt saját kommunizmus előtti hagyományához, méghozzá ahhoz a kötethez, amely 1930-ban az első önálló román Ady-verseskönyvként jelent meg.

Az újrakiadás helyszíne szintén jelentést hordozott. Nagyvárad ugyanaz a város volt, ahol Ady magyar újságíróként pályájának egyik döntő korszakát töltötte, és ahol az első nagy román fordítói vállalkozás is megszületett. A kilencvenes években így egy olyan helyi kulturális hagyományt lehetett újra felfedezni, amely jóval korábbi volt a kommunista korszaknál.

1998

Az új *Sânge și aur* kiadásról román irodalmi ismertetés jelent meg. A kritika már egészen más hangsúlyokkal beszélt Adyról, mint az 1948-as Jebeleanu-kötet körüli szövegek. A modern költői fordulat, a romantikus és szimbolista elemek, a látomásosság, a szerelem, a halál, a vallási nyugtalanság és a költői nyelv megújítása

egyaránt szerepet kapott.

Különösen figyelemre méltó, hogy a politikai és társadalmi Ady továbbra sem hiányzott a portréból, de már nem rendezte maga köré az egész életművet. Fél évszázaddal korábban Octav Șuluțiu még szükségesnek érezte figyelmeztetni a román olvasót, hogy a társadalmi Ady csak egy része a teljes költőnek. Az 1998-as értékelés számára a sokarcúság már magától értetődő kiindulópont volt.

2003

A Steaua hasábjain Nae Antonescu Ady Endre în cultura română címmel ismertette Corneliu Crăciun Ady román recepciójáról készített könyvét. Ezzel egy újabb szintre jutott a történet: már nem Adyt kellett bemutatni, hanem Ady román befogadásának története maga vált monográfiai tárggyá.

Crăciun kötete évtizedek szerint követte, hogyan jelent meg Ady a román kultúrában. A hangsúly a személyes román kapcsolatokon, a fordítókon, a folyóiratokon és az egymást követő értelmezéseken volt. Nae Antonescu külön kitért Octavian Gogára, Iosif Vulcanra, Emil Isacra, Otilia Marchiș-Bölönire, George A. Petrére, Eugen Jebeleanura, Teodor Murășanura, Gabriel Georgescura, Iustin Ilieșiuira és Paul Drumarura. A

1972-es Drumaru-kötetet továbbra is a legnagyobb terjedelmű román Ady-válogatások között tartotta számon.

A 2003-as szöveg jól mutatja, milyen messz került a recepció az 1948-as állapottól. Akkor még az volt a vita tárgya, mennyire szabad Adyt társadalmi költőként bemutatni; fél évszázad elteltével már tíz évtizednyi román Ady-értelmezést lehetett történeti rendszerbe rendezni. Az Ady-recepció önálló kutatási tárggyá vált.

Fontosabb román Ady-kötetek és fordítói vállalkozások

A következő jegyzék nem teljes bibliográfia. Azok a kiadványok szerepelnek benne, amelyek a román Ady-kép változásában különösen fontos állomást jelentettek, és amelyekhez a rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján érdemi recepciótörténeti jelentőség kapcsolható.

George A. Petre: Sânge și aur, Nagyvárad, 1930

Az első önálló román nyelvű Ady-verseskötet. A nagyváradai újságírói kör kiadványa volt, Ruzicskay György illusztrációival. Jelentőségét az adta, hogy az elszórt folyóirat-fordítások után először tett lehetővé folyamatos román Ady-olvasást.

Petre fordítói Adyja szélesebb volt Goga első két politikai hangsúlyú versénél, és társadalmi, szimbolista, szerelmi és személyes költeményeket egyaránt közvetített. A későbbi román kritika ugyanakkor úgy látta, hogy Petre – több más interbellum fordítóhoz hasonlóan – gyakran hagyományosabb és folyékonyabb román költői formába rendezte Ady nyelvének töredezettségét. Az 1977-es összegzés ezt a fordítói korszak egyik általános sajátosságának tekintette.

Gabriel Georgescu - Vasile Herman: Scăpărătorul focului, 1948

A háború utáni nagy román Ady-kiadási hullám egyik fontos kötete. A korszakban az Ady-recepció középpontjába a társadalmi lázadás, a forradalmi várakozás, Dózsa öröksége és a sovinizmus elutasítása került. A kötet ezért abba az új kulturális környezetbe illeszkedett, amelyben Ady a „haladó” magyar hagyomány egyik központi alakjává vált.

Gabriel Georgescu később újabb nagy válogatással jelentkezett, így tevékenysége összekötötte az 1948-as fordulatot a hatvanas-hetvenes évek tágabb Ady-képével. Az 1977-es román fordítástörténet a Scăpărătorul focului mellett külön megemlíti 1970-es Spre mîine című kötetét.

Eugen Jebeleanu: Poeme din Ady Endre, 1948

A román Ady-recepció egyik fordulópontja. A huszonkét versből álló válogatás erősen a társadalmi és politikai Adyt helyezte előtérbe, amit Octav Șuluțiu kortárs recenziója maga is pontosan érzékelt. A kritikus hét olyan verset számolt össze, amelyet szorosabban személyes lírának tekintett; a kötet többi darabjában a társadalmi tiltakozás, Dózsa, az elnyomottakkal vállalt szolidaritás és a jobb jövő reménye dominált.

Șuluțiu ugyanakkor Jebeleanu fordítási módszerét kiemelkedőnek tartotta. Szerinte a román költő nem reprodukálta Adyt, hanem saját költői személyiségén átszűrve újrateremtette. A részletek teljes pontosságánál fontosabbnak tartotta az eredeti hangulatának és költői erejének megőrzését.

Eugen Jebeleanu: Poeme, 1955

A későbbi román kritika szerint ez a 78 versből álló kötet jelentős lépés volt az összetettebb Ady-kép felé. Jebeleanu különösen a látomásos és politikai versekben bizonyult erős fordítónak: az 1977-es értékelés szerint nála Ady ismét drámai, nyugtalan és kiszámíthatatlan költőként szólalt meg.

A kötet helye azért különleges, mert átmenetet képez az 1948-as erősen politikai válogatás és a későbbi teljesebb életműközvetítés között. Jebeleanu ugyan

továbbra is kiválóan érvényesítette a prófétai Adyt, de egy nagyobb válogatás már szükségképpen szélesebb lírai portrét teremtett.

Gabriel Georgescu: Spre mîine, 1970

A cím maga is érzékelteti, hogy Ady jövőbe tekintő, társadalmi költészete továbbra is fontos maradt. A kötet ugyanakkor egy olyan korszakban jelent meg, amikor a román Ady-ismeret már lényegesen kiterjedtebb volt az 1948-as állapotnál. Georgescu szerepét a hetvenes évek recepciótörténeti összegzése Jebeleanu és Drumaru mellett a teljesebb román Ady-kép kialakításában tartotta számon.

Paul Drumaru: Poeme, 1972

A román Ady-fordítás legnagyobb szabású vállalkozásainak egyike. Az 1977-es Tribuna szerint 237 verset tartalmazott, az Új versek, a Vér és arany, Az Illés szekeren, a Szeretném, ha szeretnének, A Minden-Titkok versei, A menekülő Élet, A magunk szerelme, a Ki látott engem?, A halottak élén és Az utolsó hajók anyagából.

Drumaru jelentősége abban rejlett, hogy nem egy-egy Ady-szerepet állított a középpontba, hanem a pálya belső változását próbálta megmutatni. A korabeli kritika rendkívül pontos, árnyalt és lexikailag hű fordítónak tartotta, ugyanakkor azt is felvetette, hogy a pontosság

ára néha Ady nagyobb, patetikusabb gesztusainak visszafogása lehet. Ez a fenntartás éppen azt mutatja, milyen kifinomulttá vált addigra a román Ady-fordításról folyó vita.

George A. Petre: Sânge și aur, új kiadás, Nagyvárad, 1996

A kommunizmus utáni korszak fontos recepciótörténeti eseménye. Az újrakiadás nem a legújabb fordítást választotta, hanem visszanyúlt az interbellum első nagy román Ady-vállalkozásához. Ez azzal is járt, hogy George A. Petre ismét saját történelmi közegében válhatott olvashatóvá, nem csupán a későbbi fordítástörténet előzményeként.

A kötethez kapcsolódó 1998-as kritika már a modern, szimbolista, látomásos és személyes Adyt is természetesen tárgyalta. Ez jól érzékelteti a rendszerváltás utáni hangsúlyváltást: a társadalmi költő megmaradt, de elvesztette a korábbi évtizedekben élvezett elsőbbségét.

A román Ady legfontosabb fordítói

Octavian Goga

azért foglal el különleges helyet, mert nem utólag fedezett fel egy klasszikust. 1909-ben olyan költőt

fordított, akinek magyarországi jelentőségéről még heves vita folyt. A későbbi román elemzés szerint Goga egyszerűbbé, zeneibbé és lineárisabbá tette az eredeti szövegeket, de éppen ő bizonyította be először, hogy Ady románul is működő költészet lehet. Az első két vers után 1922–24 között újabb fordításokat készített.

George A. Petre

az első nagy román Ady-korpuszt építette fel. Munkája azért vált történetivé, mert az alkalmi közléseket könyvvé rendezte, és ezzel román nyelven is létrehozta az életmű első nagyobb belső összefüggését. A *Sânge și aur* későbbi újrakiadása azt is megmutatta, hogy fordításai saját történeti értéket nyertek.

Eugen Jebeleanu

a költői újrateemtés képviselője volt. Ady látomásos, politikai és prófétai verseivel különösen erős rokonságot mutatott. Șuluțiu már 1948-ban azt írta róla, hogy nem szolgai reprodukciót készít, hanem saját költői világán vezeti át az eredetit, ezért román változatai önálló költői életet kapnak.

Gabriel Georgescu

a háború utáni román Ady-közvetítés egyik legkitartóbb alakja volt. 1948-as és 1970-es kötete két különböző korszakot kötött össze, és jól mutatta, hogy az

Ady-fordítás nem egyszeri jubileumi feladat, hanem több évtizeden át folytatható műfordítói vállalkozás.

Paul Drumaru

a legnagyobb terjedelmű, életműszerű vállalkozással került a történet középpontjába. 1972-es kötete után a román kritika már nem azt kérdezte, lehetséges-e Adyt románul megszólaltatni, hanem azt, milyen fordítói módszer képes a legjobban megőrizni az eredeti nyelvi és költői különösséget. A későbbi román sajtó más műfordításai bemutatásakor is Ady fordítójaként azonosította.

Lucian Blaga

egészen más eset. Mindössze néhány Ady-verssel foglalkozott, de a román kritika egyik változatát a román Ady-fordítás kiemelkedő darabjaként értékelte. Példája azt mutatja, hogy a recepció történetében nemcsak a nagy kötetek számítanak: egy jelentős költő egyetlen jól megválasztott fordítása is tartósan alakíthatja egy másik szerző román képét. Az 1977-es Tribuna külön kiemelte Blaga szerepét, miközben hangsúlyozta, hogy Ady továbbra is új román fordítókat vonz.

A fordítók névsora természetesen ennél hosszabb. Emil Giurgiuca, Teodor Murășanu, Costa Cărei, Avram P. Todor, Iustin Ilieșiu, Mihai Beniuc, Veronica Porumbacu,

Francisc Păcurariu, Haralambie Grănescu, Constantin Olariu, Gelu Păteanu és mások munkái nélkül nem jött volna létre az a folyamat, amelynek végén a román Ady már nem egyetlen fordító vagy politikai korszak tulajdona volt. Az 1977-es összegzés is arra hívta fel a figyelmet, hogy a Gogával kezdődő út több nemzedék közös munkájává vált.

A legfontosabb román verscímek magyar eredetije

A román recepció vizsgálatánál külön nehézséget okoz, hogy ugyanaz a magyar vers több fordítónál eltérő román címen is megjelenhetett. Ezért a következő jegyzék nem minden változatot rögzít, hanem elsősorban azokat a címeket, amelyek a könyvben szereplő forrásokban visszatérnek.

Lacul morții - A Halál-tó fölött

Goga 1909-es első Ady-fordításainak egyike.

Martirul Cristoșilor - A Krisztusok mártírja

Goga másik 1909-es fordítása; a későbbi kritika különösen jól használta a Goga-féle fordítói módszer bemutatására.

Ogorul unguresc - A magyar Ugaron

A román recepció egyik legfontosabb Ady-szövege. Goga is fordította, s az interbellum és a későbbi társadalmi értelmezések egyaránt gyakran hivatkoztak rá.

Cîntecul iacobinului maghiar - Magyar jakobinus dala

A háború utáni román Ady-kánon egyik különösen gyakran idézett verse, mert magyarok, románok és szlávok közös sorsának gondolata könnyen kapcsolódott az új korszak internacionalista nyelvéhez.

Nepotul lui Gheorghe Doja - Dózsa György unokája

A forradalmi Ady 1945 utáni bemutatásának egyik központi darabja. Az 1948-as Jebeleanu-kötet képi világában is hangsúlyos szerepet kapott.

A bibliográfiában ezért különösen fontos lesz az eredeti magyar címek és a román fordításcímek összevetése. A végleges ellenőrzésnél ezt külön végig kell nézni, mert több évtizedes román helyesírási változások, eltérő fordítói címadások és a digitalizált lapok szövegfelismerési hibái könnyen okozhatnak pontatlanságot.

Források és felhasznált irodalom

A kötet elsődleges forrásanyagát túlnyomórészt romániai román és magyar nyelvű sajtóközlések alkotják. A hivatkozásoknál az eredeti lapcímeket és – ahol a forrásból egyértelműen megállapítható – a szerző által használt címformát tartottuk meg. A két világháború közötti és az államszocialista román helyesírás eltéréseit a bibliográfiai címekben nem egységesítettük utólag. Az 1909-es Luceafărul-közlés eredeti példánya nem állt rendelkezésünkre; annak adatait több későbbi, egymást megerősítő recepciótörténeti forrás alapján használtuk. A későbbi szakirodalom állításait ott kezeltük különösen óvatosan, ahol azok korábbi eseményeket ideológiailag is értelmeztek.

Elsődleges és kortárs sajtóforrások

Ady Endre versei Octavian Goga fordításában

Luceafărul, 1909/5. A forrás eredeti példánya nem szerepelt a felhasznált anyagban. A közlésre, valamint A Halál-tó fölött és A Krisztusok mártírja román fordítására az 1957-es, 1969-es és 1977-es recepciótörténeti tanulmányok egymást megerősítő adatai alapján hivatkoztunk. Az 1977-es Tribuna szerint Goga már az Új

versekben művészi és politikai fordulatot egyaránt érzékelt, majd 1922–1924 között további négy Ady-verset fordított.

„Poezii de Ady Endre. Traduceri de George A. Petre”

Familia, 1929. A közlés George A. Petre több román Ady-fordítását tartalmazza, köztük a Sânge și aur és a Steaua stelelor című változatokat. Különös jelentősége, hogy közvetlen előzménye az 1930-ban megjelent első önálló román Ady-kötetnek.

„Ady Endre: Sânge și Aur. Traduceri din ungurește de George A. Petre”

Cuvântul, 1930. A román kritika az első önálló román Ady-kötet megjelenéséről tudósít, és a költőt a magyarországi sovinizmussal és politikai reakcióval szemben álló alkotóként mutatja be. A cikk különösen fontos annak megértéséhez, hogyan olvasták Ady nemzetkritikáját Romániában közvetlenül a kötet megjelenése után.

„Ady Endre - románul. George A. Petre: Sânge și Aur”

Brassói Lapok, 1932. A részletes magyar nyelvű romániai kritika a fordíthatóság problémáját állítja középpontba. A szerző Ady nyelvi eredetiségét, sajátos magyar szóhasználatát és Petre vállalkozásának nehézségét hangsúlyozza. A szöveg értékes

kontrollforrás az interbellum román fordítások esztétikai megítéléséhez.

A Calendarul 1932-es Ady-vonatkozású közlése.

A rövidebb szöveg George A. Petre nagyváradi vállalkozásának és a Sânge și aur megjelenésének korabeli visszhangjához szolgáltat kiegészítő adatokat.

A Cultura Poporului 1921-es és 1923-as Ady-vonatkozású közlései.

A kisebb terjedelmű források az Ady név román irodalmi nyilvánosságban való korai jelenlétéhez használhatók. Mivel nem átfogó Ady-tanulmányok, következtetéseinkben csak kiegészítő bizonyítékként szerepeltek.

A Țara Noastră 1933-1938 közötti Ady-vonatkozású közlései.

Több szám tartalmaz rövid említést Adyról és román fordításairól. Különösen figyelemre méltó az 1934-es közlés, amely George Popa egyik Ady-fordítását méltatja. Ezek a források a költő interbellum román sajtójelenlétének szélességét mutatják, de önmagukban nem alkalmasak általános recepciótörténeti következtetésekre.

Horia Argeșanu: „Viața sbuciumată și opera unui mare poet nedreptățit: Ady Andrei. Două decenii dela moartea

lui”, Adevărul literar și artistic, 1939. Az egyik legfontosabb háború előtti román Ady-portré. A szerző modern, demokratikus, társadalmi kérdésekre érzékeny költőként mutatja be Adyt, tárgyalja szimbolizmusát, A magyar Ugaron világát, halál- és szerelmi líráját, továbbá megemlíti az 1935-ben Nagyváradon felavatott Ady-mellszobrot. A cikk azért is különösen értékes, mert Gogától politikailag eltérő alkotóként beszél Adyról.

Avram P. Todor Ady-tanulmánya

Convorbiri Literare, 1939, 72. évfolyam. A terjedelmes román tanulmány Ady életét, költészetét, román kapcsolatait és kultuszát egyaránt vizsgálja. Különösen fontos az 1924-es érmindszenti megemlékezés, Ion Minulescu szerepe, a Goga-kapcsolat és a román recepció korai története szempontjából. Értékes ellenpontot kínál az 1945 utáni értelmezésekhez, mert a kommunista Ady-kisajátítást még kritikusan kezeli.

A Brassói Lapok 1939-es Ady-emplékszám

különösen Tabéry Géza és Molter Károly írásai. A romániai magyar Ady-kultusz megértéséhez alapvető forrás: az életművet már nem felfedezendő szerzőként, hanem egy nemzedék politikai, nyelvi és személyes élményeként mutatja be.

„Ady Endre - la 70 ani dela nașterea lui”

Lupta Ardealului, 1947. Az egyik legjobb forrás annak kimutatására, hogyan rendeződött át Ady képe a háború utáni Romániában. A cikk a kapitalizmus, a feudalizmus, a kizsákmányolás, a munkásság és a parasztság fogalmaiban értelmezi a költőt, és három román fordítást is közöl. A politikai-történelmi helyzet recepcióra gyakorolt hatása ennél a forrásnál közvetlenül a szöveg szóhasználatából is bizonyítható.

Eugen Jebeleanu: Poeme din Ady Endre

Casa Școalelor, Bukarest, 1948. A kötet teljes példánya nem tartozott a feltöltött Arcanum-korpuszhoz, ezért a könyv szerkezetéről és válogatásáról elsősorban Octav Șuluțiu kortárs kritikája, valamint a későbbi recepciótörténeti összegzések alapján írtunk.

Octav Șuluțiu: „Pe margini de cărți. Eugen Jebeleanu: Poeme din Ady Endre”

Națiunea, 1948. június 4., 2. oldal. A könyv egyik legfontosabb elsődleges forrása. Șuluțiu a kötetet a román-magyar kulturális közeledés jelentős eseményének nevezi, ugyanakkor pontosan érzékeli a válogatás egyoldalúságának kockázatát: a huszonkét fordításból hét tartozik a szorosabban személyes lírához, így szerinte az olvasó túlságosan is társadalmi költőként ismerheti meg Adyt. A kritikus Jebeleanu fordítói módszerét költői újratерemtésként értékeli.

A Világosság 1946-os romániai közlése.

A forrás Eugen Jebeleanu Magyar jakobinusok dala fordításának korai jelenlétéhez szolgáltat adatot, és azt bizonyítja, hogy Jebeleanu Ady iránti érdeklődése már az 1948-as önálló kötet előtt megjelent.

„Ady románul”

Igaz Szó, 1954. A tanulmány a román fordítások és fordítók történetét összegzi, felsorolva többek között Goga, Iustin Ilieșiu, George A. Petre, Emil Giurgiuca, Eugen Jebeleanu és mások nevét. A forrást kritikával kezeltük, mert az első román fordításokat tévesen az 1920-as évek elejére helyezi; a későbbi kutatás Goga 1909-es közléseit már egyértelműen azonosította. Éppen ez a tévedés teszi érdekessé a recepciótörténet historiográfiája szempontjából.

Corneliu Codarcea: „A korabeli román sajtó Ady Endréről”

Igaz Szó, 1957. A tanulmány az Ady-Goga-viszony és az 1912-1914-es román sajtóreakciók rekonstruálásához alapvető. Értéke, hogy nem pusztán harmonikus román-magyar barátságtörténetet ír: bemutatja a két politikai álláspont közötti tényleges különbségeket és a Luceafărul fenntartásait is.

Az Igaz Szó 1957-es tanulmánya Ady román fordításairól.

A korai fordítókat, Goga szerepét és a román fordítások esztétikai problémáit vizsgálja. Fontos átmeneti forrás a korai kultúrpolitikai értelmezés és az egyre erősebben filológiai recepciókutatás között.

Az Igaz Szó 1957-es Ady-kultusztörténeti tanulmánya.

Az Érmindszenten, Nagyváradon, Temesváron, Zilahon és másutt rendezett megemlékezéseket, Ady-esteket és emlékezeti kezdeményezéseket tárgyalja. Külön értéke, hogy maga is felveti: a rendezvényeket nem elég felsorolni, azt is vizsgálni kell, kik, milyen közönségnek és milyen történelmi szándékkal szervezték őket.

Dávid Gyula: „Ady Endre a román olvasó szemében”

Igaz Szó, 1969. A könyv egyik központi másodlagos forrása. A szerző a fordítások, kritikák, évfordulós megemlékezések és bibliográfiai adatok segítségével követi végig a román recepciót. Különösen fontos megállapítása, hogy 1945 után kezdetben a forradalmi és szociális líra dominált, majd fokozatosan a teljesebb Ady-életmű vált hozzáférhetővé. Ezzel közvetlen forrásunk van arra, hogy a romániai történelmi helyzet az egyes korszakokban valóban módosította a hangsúlyokat.

Az Igaz Szó 1969-es jubileumi anyagai.

Az ötvenedik halálozási évfordulóhoz kapcsolódó közlések a romániai Ady-kutatás addigi eredményeit is összegzik, és jól érzékeltetik a recepció filológiai intézményesülését.

A romániai Igazság/Szabadság 1968-as és 1969-es Ady-vonatkozású közlései.

Kiegészítő források a jubileumok és romániai kulturális események történetéhez.

Szász János: „Fordítható-e Ady? Paul Drumaru Ady-fordításairól”

Kortárs, 1974. A fordításelméleti fejezet egyik alapvető tanulmánya. Nemcsak Drumaru konkrét megoldásait vizsgálja, hanem azt is, mit jelent a formahűség két különböző költői hagyomány találkozásakor.

Az Orizont 1974-es Iustin Ilieșiu-írása.

Az interbellum román műfordítói közeg megértéséhez szolgáltat kiegészítő adatokat; különösen azért fontos, mert Ilieșiu Ady és más magyar szerzők fordítójaként a két világháború közötti kulturális közvetítés egyik alakja volt.

Dávid Gyula: „Az Ady-mű a román irodalomban”

Tiszatáj, 1977. Az egyik legátfogóbb recepciótörténeti összegzés. Goga 1909-es fordításaitól indul, majd a

román sajtó, az interbellum fordítások, Jebeleanu és a háború utáni Ady-kép változásait követi. Különösen hasznos volt a különböző korszakok közötti folytonosság és törések meghatározásához.

Ion Oarcăsu: „Periplul său românesc”

Tribuna, 1977. A román fordítástörténet egyik legfontosabb összegző szövege. Gogától George A. Petrén és Jebeleanun át Paul Drumaruig hasonlítja össze az eltérő fordítói eljárásokat. Drumaru 1972-es Poeme kötetét 237 verssel az addigi legnagyobb és legteljesebb román vállalkozásnak nevezi; külön kitér Lucian Blaga két Ady-fordítására is.

Gavril Scridon Ady román parasztságról szóló publicisztikáját elemző tanulmánya

Tribuna, 1977. Két 1907-es Ady-cikk alapján a máramarosi és partiumi román parasztság helyzetét, a földkérdést, kivándorlást és társadalmi elégedetlenséget vizsgálja. A tanulmányt forráskritikával használtuk, mert az eredeti századelős publicisztikát az 1977-es politikai fogalomkészlet felől is értelmezi.

Létay Lajos centenáriumi Ady-írása

Tribuna, 1977. A személyes olvasói Ady-kultusz és a közéleti költő értelmezésének érdekes összekapcsolása. Fontos ellenpontja a pusztán hivatalos jubileumi

nyelvnek, mert a szerző saját diákkori Ady-élményéből indul ki.

Az Utunk 1977-es centenáriumi összeállításai.

Több tanulmány és esszé foglalkozik Ady modernségével, történelmi helyével és a száz évvel későbbi olvashatóság kérdésével. Ezek a szövegek elsősorban a romániai magyar irodalom belső Ady-értelmezésének feltárásához voltak fontosak.

Az Igaz Szó 1977-es nagy Ady-blokkja.

A több tucat oldalas centenáriumi anyag az évforduló egyik leggazdagabb romániai magyar forráscsoportja. A végső kézirat ellenőrzésekor ezt a blokkot külön is érdemes újra végignézni, mert több olyan részletet tartalmaz, amely kisebb terjedelmű fejezetekben vagy a jegyzetapparátusban még hasznosítható.

A Korunk 1977-es centenáriumi anyagai.

A folyóirat Adyt történeti, filozófiai, politikai és poétikai szempontból is vizsgálta. Különösen fontos Paul Drumaru „Töredékek. Ady fordítása közben” című műhelyírása, amely a fordíthatóság, a szótári megfelelés és a román költői hagyomány viszonyát tárgyalja.

A Hét 1977-es centenáriumi közlése.

„Száz éve született Ady Endre – Óh, forradalmak, miért késtek?” A forrás jól érzékelteti, hogy a hivatalosan támogatott jubileumi Ady-képben továbbra is erős volt a forradalmi hagyomány.

Az Új Élet/Erdélyi Figyelő 1977-es Ady-írása.

Goga és Ady kapcsolatát, az 1912-es eseményeket, Emil Isac szerepét, valamint az interbellum román folyóiratok Ady-érdeklődését idézi fel. Kiegészítő forrásként fontos a román kapcsolatháló rekonstruálásához.

A Cuvântul Nou, Foaia Românească, Steaua és más román lapok 1977-es centenáriumi közlései.

Ezek egyenként kisebb jelentőségűek a nagy összegző tanulmányoknál, együtt azonban bizonyítják, hogy a századik születési évforduló román nyelvű nyilvánossága sem szűkölt egyetlen folyóiraatra vagy erdélyi kulturális központra.

Ion Oarcăsu Salamon Ernő román fordításairól írt kritikái, Scînteia, 1979, valamint Tribuna, 1981. E szövegek közvetlenül nem Adyról szólnak, mégis fontos recepciótörténeti bizonyítékok: Paul Drumarut olyan műfordítóként mutatják be, akit a román közönség főként az 1972-es Ady-Poeme révén ismer. Ez jelzi, hogy Ady fordítása Drumaru szakmai névjegyévé vált.

Ion Oarcăsu bibliográfiai ismertetése

Tribuna, 1984. A romániai magyar irodalom román recepcióját feldolgozó bibliográfia alapján Ady 1374 tétellel a leggyakrabban regisztrált magyar szerző. A forrást nem olvasottsági statisztikaként, hanem a román kulturális közvetítés mennyiségének mérőszámaként használtuk.

A Steaua 1987-es Ady-vonatkozású közlése.

A kései államszocialista recepció folytonosságához kínál kiegészítő adatot. Nem hordoz akkora önálló értelmezési súlyt, mint az 1977-es vagy 1984-es források.

George Bădărău: Ady Endre

Iașul literar, 1998. Az 1996-ban Nagyváradon újra megjelent Sânge și aur kapcsán készült ismertetés. Az írás már a posztkommunista Ady-kép jellegzetes dokumentuma: a modernség, látomásosság, romantikus és szimbolista elemek, szerelem, halál és vallási problematika együtt jelenik meg, miközben a politikai költészet nem uralja a portrét.

Nae Antonescu: „Ady Endre în cultura română”

Steaua, 2003. Corneliu Crăciun recepciótörténeti munkájának ismertetése. Külön értéke, hogy a román Ady-hagyományt már önálló kutatási területként kezeli, és Gogától George A. Petrén, Jebeleanun és Ilieșiu át

Drumaruig egy hosszú kulturális folyamatot rekonstruál.

A könyvben rendszeresen felhasznált későbbi szakirodalom

A sajtóforrások mellett különösen fontos tájékozási pont Domokos Sámuel: Octavian Goga, poetul și traducătorul, Kriterion, Bukarest, 1971. A művet Ion Oarcăsu 1977-es áttekintése is alapvető Goga-szakirodalomként jelöli meg. Ugyanez a tanulmány hivatkozik Dávid Gyula: Întâlniri, Dacia, Kolozsvár, 1976 című kötetére mint a román Ady-recepció egyik fontos összegzésére.

A későbbi szakirodalomhoz tartozik Corneliu Crăciun Ady román recepciójáról írt monográfiája is, amelyet Nae Antonescu 2003-ban ismertetett. A könyvünk szempontjából főként azért fontos, mert bizonyítja: a huszonegyedik század elejére már nemcsak Ady román fordítása, hanem maga a román befogadástörténet is önálló monográfiai témává vált.

Forráskritikai megjegyzés

A forrásanyag egyik legfontosabb tanulsága, hogy az egyes korszakok Ady-értelmezéseit nem lehet egymás igazolásaként egyszerűen összeadni. Az 1954-es tanulmány például még nem ismeri pontosan az 1909-es kezdőpontot; az 1947–48-as írások erősen a forradalmi költőt emelik ki; az 1977-es jubileumi szövegek egy részét a korszak román-magyar és szocialista kultúrpolitikai nyelve hatja át. Ezért ahol lehetett, a későbbi visszatekintő állításokat kortárs sajtóanyagokkal ellenőriztük.

Ugyanakkor a politikai nyelv jelenléte önmagában nem teszi használhatatlanná ezeket a forrásokat. Éppen abból lehet megérteni a recepció történetét, hogy egy adott korszak melyik Adyt tartotta bemutatásra érdemesnek. A Lupta Ardealului 1947-es Adyja, Șulățiu 1948-as kritikája, Dávid Gyula 1969-es történeti mérlege és az 1977-es centenárium eltérő hangsúlyai együtt mutatják meg, hogyan változott ugyanannak az életműnek a romániai jelentése.

Adevărul
ZIAR POLITIC, LITERAR ȘI SOCIAL

Ady Endre în România

Într-o vreme, când România era încă
un stat european, Ady Endre a fost
unul dintre cei mai cunoscuți poeți
maghiari. El a scris multe poezii
care au fost traduse în română
și care au devenit foarte populare
la noi. Ady Endre a fost un mare
poeet, un mare gânditor, un mare
om de literatură. El a lăsat
după sine o moștenire bogată
de poezii, de gânduri, de
sentimente. El a fost un mare
om, un mare poet, un mare
gânditor, un mare om de literatură.

„Egy nép
másik nép
lelkében is
otthonra találhat.”

„Egy nép
másik nép
lelkében is
otthonra találhat.”

Ady Endre

Miért éppen Octavian Goga
fordította le elsőként Adyt?

Hogyan lett a magyar modernség
egyik legvitatottabb költőjéből a román
irodalmi nyilvánosság vissza-visszatérő
alakja? Milyen Adyt olvastak a két
világháború között, mit emelt ki belőle
az államszocialista kultúrpolitika,
és hogyan változott meg a költőről alkotott
kép 1989 után?

Ez a könyv több mint kilenc évtized
romániai sajtóját, fordításait és irodalmi
vitáit követi végig. Megmutatja, miként
született meg Goga, George A. Petre,
Eugen Jebeleanu és Paul Drumaru Adyja,
a azt is, hogyan formálta a történelem
a recepció hangsúlyait. A kötet egyszerre
irodalomtörténet, műfordítás-történet
és közép-európai kultúrtörténeti
nyomozás.

HÁTTÉRGYÁR

ISBN 978-615-8257-42-1

9 786158 257421

A borító AI felhasználásával készült.

ERMINDSZENT

NAGYVÁRAD

ERDÉLY

ROMÁNIA

Poezii maghiare
în românește